

TALLINNA ÜLIKOOLI RAHVUSVAHELISTE SOTSIAALUURINGUTE KESKUS

TÕRJUTUSE SISU JA MÕJU NOORTELE

RASI toimetised nr 2

RASI

TALLINNA ÜLIKOOL

Epp Reiska

Eve-Liis Roosmaa

Kaja Oras

Veebruar 2018

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

Rahvusvaheliste Sotsiaaluuringute Keskuse (RASI) eelkäija asutati 1998. aastal Teaduste Akadeemia koosseisus. RASI on praegu Tallinna Ülikooli Ühiskonnateaduste Instituudi sotsiaalteaduslik interdistsiplinaarne teadus- ja arenduskeskus. TLÜ RASI uurimisteedad hõlmavad ühiskondliku ebavõrdsuse eri tahke: sugu, rahvus, vanus, põlvkond, haridus, ametipositsioon. Rahvusvahelised ja riiklikud projektid on seotud mh elukestva õppe probleematikaga, noorte lülitumisega tööellu ning kumulatiivse halvemuse tekke- ja kompensatsioonimehhanismidega Eestis ja laiemalt kogu Euroopa Liidus. Uuem temaatika osakonna uurimistöös on seotud aktiivse vananemise küsimustega.

Raportis analüüsitud intervjuud on tehtud TLÜ RASI juhitud projekti „Noorte sotsiaalne tõrjutus Euroopas: kumulatiivne halvemuse, toimetulekustrateegiad ja tõhusad poliitikad (EXCEPT)“ raames, mida rahastab Euroopa Liidu teadusuuringute ja innovatsiooniprogramm „Horisont 2020“, lepingu nr 649496. Eesti olukorda kirjeldavate ja võrdlevate analüüside koostamist rahastas Eesti Noorsootöö Keskus.

Reiska, E., Roosmaa, E.-L. & Oras, K. (2018). *Tõrjutuse sisu ja mõju noortele*. RASI toimetised nr 2. Tallinn: Tallinna Ülikool.

ISSN 2613-733X
ISBN 978-9949-29-438-1 (pdf)

Kontaktandmed:

Rahvusvaheliste sotsiaaluuringute keskus
Uus-Sadama 5, 10120 Tallinn
Koduleht: <http://www.tlu.ee/rasi>
Telefon: 619 9860
E-post: راسي@tlu.ee

RASI sotsiaalmeedias:

Twitter https://twitter.com/rasi_iiss
Facebook <https://www.facebook.com/TLURASI/>

Autorid tänavad kolleege TLÜ Rahvusvaheliste Sotsiaaluuringute Keskuses osutatud toe ja nõuannete eest.

Sisukord

Sissejuhatus	4
Valimi kirjeldus	4
Ebakindla tööturusiituatsiooni sotsiaalmajanduslikud mõjud	6
Majanduslikud raskused	8
Ebakindla või ajutise töö ning töötuse sotsiaalsed tagajärjed.....	10
Mõju isiklikule ja pereelule	10
Toimetulekustrateegiad	12
Makrotasandi toimetulekustrateegiad	13
Mesotasandi toimetulekustrateegiad.....	14
Mikrotasandi toimetulekustrateegiad	14
Kokkuvõte	17
Heaolu ja tervis	20
Heaolu tähendus.....	20
Heaolu tähenduse seos ebakindla tööturupositsiooniga.....	20
Riskifaktorid noorte heaolule	22
Mikrotasandi riskifaktorid	23
Mesotasandi riskifaktorid.....	24
Makrotasandi riskifaktorid	25
Toimetulekustrateegiad	28
Mikrotasandi toimetulekustrateegiad	29
Mesotasandi toimetulekustrateegiad.....	30
Makrotasandi toimetulekustrateegiad	31
Kokkuvõte	31

Sissejuhatus

Siinne raport kirjeldab ebakindla tööturupositsiooni mõju, milleks on raskused töö leidmisel, mitteametlik töö, osa-ajaga töö ja töö ajutise lepingu alusel, noorte sotsiaalmajanduslikule olukorrale ning tervisele ja heaolule.

Raporti alguses antakse lühiülevaade edasise analüüsi aluseks olnud intervjuudest eri muutujate löikes.

Sotsiaalmajanduslike mõjude peatükis käsitletakse rahalisi raskusi, võimekust säästa igapäevaste ootamatute kulutuste ja/või tuleviku tarbeks ning ebakindla tööturupositsiooni sotsiaalseid tagajärgi isiklikule ja pereelule, sõprussuhetele ning vaba aja veetmise võimalustele. Seejärel kirjeldatakse noorte toimetulekustrateegiaid kolmel tasandil: makrostrateegiad, mis on seotud riigi või majandusega, mesostrateegiad, kus toetutakse lähedastele, ja mikrostrateegiad, mis hõlmavad intervjueeritavate enda tegevusi. Esmalt on toimetulekustrateegiad loetletud ja lühidalt kirjeldatud ükshaaval, peatüki kokkuvõte annab aga ülevaate sellest, kuidas intervjueeritavad toimetulekustrateegiaid kombineerivad.

Tervise ja heaolu peatükk algab ülevaatega sellest, mida noored ise ütlevad end hästi tundmiseks vajavat. Seejärel käsitletakse heaolu seost ebakindla tööturupositsiooniga. Peatüki teine osa kirjeldab tervise ja heaolu riskifaktoreid mikro-, meso- ja makrotasandil. Viimases osas antakse sama skeemi alusel ülevaade noorte poolt kasutatavatest toimetulekustrateegiatest. Osa kokkuvõte kirjeldab, kuidas levinud on eri riskifaktorite kogemine intervjueeritavate hulgas, ja ühtlasi käsitletakse toimetulekustrateegiate kombinatsioone.

Peatükid on pigitud intervjueeritavate tsitaatidega, et anda sõna intervjueeritud noortele endale. Intervjuukatketel lõpus antakse info intervjueeritavate peamiste karakteristikute kohta (sugu, haridustase, seisund tööturul). Kokkuvõtvates osades on mõne noore lugu kirjeldatud detailsemalt, et anda terviklikum pilt käsitletavast temaatikast ühe noore elus. Intervjueeritavate nimed on uurijate poolt muudetud.

Valimi kirjeldus

Raportis analüüsitakse 53 intervjuud, mis tehti 2015. aasta novembrist kuni 2016. aasta juunini. Intervjueeritavateks olid 18–30-aastased noored. Intervjuud tehti kahes regioonis a) Tallinnas ja Tartus (29 intervjuud) ning b) Kagu-Eesti maakondades ja Ida-Virumaal (24 intervjuud). Regioonid olid valitud nii, et oleks esindatud nii väiksema (Tallinn, Tartu linn) kui ka suure tööpuudusega piirkonnad. Kokku osales intervjuudes 28 naist ja 25 meest, sarnane sooline tasakaal oli ka kahes kirjeldatud valimi osas (sama kehtib ka järgmiste tunnuste kohta).

Saavutamaks tasakaalustatud vanuselist jaotust, viidi 24 intervjuud 53-st läbi 18–24-aastastega ja 29 intervjuud 25–30-aastastega. Hariduse puhul oli eesmärgiks jõuda madala (ISCED 0–2) ja keskmise (ISCED 3–4) haridustasemega noorteni, kuna need grupid on tööturul sagedamini raskustes. Seepärast tehti 23 intervjuud noortega, kelle kõrgeim haridustase oli põhiharidus, 19 nendega, kelle kõrgeim haridus oli keskharidus (sh kolme kutseharidusega noorega) ja 2 intervjuud kutsekõrghariduse omandanutega. Kõrghariduse oli omandanud 9 intervjueeritavat (üks neist ISCED 6, teised ISCED 5).

Intervjueeritavate tööalane seisund intervjuu ajal oli järgmine: 37 töötut (kellest 5 olid lapsehoolduspuhkusel), 10 ajutiselt (tähtajaline leping, hooajaline töö jms) või mitteametlikult töötavat, 2 NEET-noort ja 4 töötavat noort. 29 intervjueeritut olid osalenud mõnes meetmes, mille eesmärk on töötuse ja sotsiaalse tõrjutuse riski vähendamine, 24 sellistes meetmetes osalenud polnud.

Eesti puhul mõjutab inimese võimalusi tööturul tema rahvuslik taust, eriti seoses riigikeele puuduliku oskusega. Seepärast tehti 10 intervjuud noortega, kes kuuluvad venekeelsesesse vähemusse.

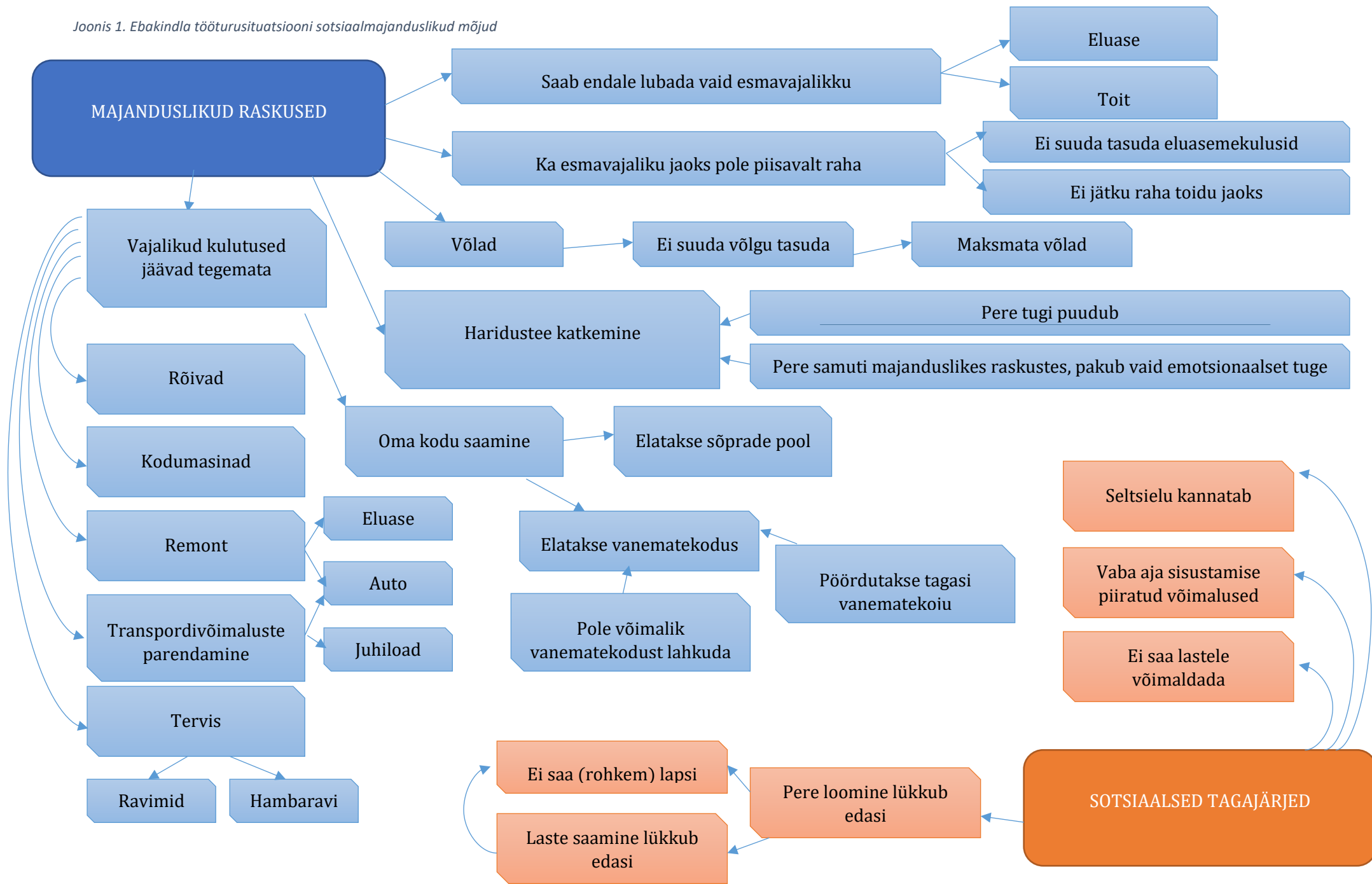
Üle poolte intervjueeritavatest ei elanud enam koos vanematega (39), samas 14 elasid veel vanemate või vanavanematega (mõnikord ka mitu põlvkonda koos). Nende hulgas, kes vanematekodus ei elanud, elasid 7 üksinda, 22 abikaasa või partneriga, 4 mõne teise sugulasega, 5 kellegagi, kes pole nende sugulane, ja 1 lastega.

EBAKINDLA TÖÖTURUSITUATSIOONI SOTSIAALMAJANDUSLIKUD MÕJUD

Noorte ebakindel situatsioon tööturul avaldab mõju nii nende majanduslikule toimetulekule kui ka suhetele pere ja sõpradega. Majanduslikud raskused tingivad selle, et igapäevaselt jäävad tegemata kulutused, mida vajalikuks peetakse, ning lubatakse endale vaid esmavajalikku või isegi mitte seda. Samas on majanduslikel raskustel ka pikaajalisem mõju: paljudel noortel on pooleli jäänud haridustee ja mitmel tekkinud võlad. Olles majanduslikult keerulises situatsioonis, kannatavad suhted sõpradega, samuti lükatakse edasi pere loomist ja laste saamist. Need, kel juba on lapsed, tunnevad süüd, sest ei saa neile võimaldada nii palju kui tahaksid.

Joonisel 1 on esitatud intervjuude analüüsi tulemusel ilmnenu ebakindla tööturusiituatsiooni sotsiaalmajanduslikud mõjud ning nende omavahelised seosed. Järgnevas peatükis kirjeldatakse neid lähemalt, alustades majanduslikest probleemidest ning liikudes edasi sotsiaalsete tagajärgede juurde.

Joonis 1. Ebakindla tööturusiituatsiooni sotsiaalmajanduslikud mõjud

Majanduslikud raskused

Ebakindel tööturusiatusioon on paljudele noortele kaasa toonud majanduslikud raskused, mida nad kirjeldavad järgnevalt:

- Saab endale lubada vaid esmavajalikku, milleks on toit ja eluasemekulude eest tasumine, mõnel juhul nende kahe vahel valikuid tehes, kuna mõlema jaoks ei jätku piisavalt raha.
- Tekivad võlad, mille tasumisega on mõnel noorel suuri raskusi.
- Vajalikud kulutused jäävad tegemata, nt kulutused eluasemeremondile, transpordile, hambaravile, rõivastele, kodumasinatele, pole võimalik osaleda koolitusel ega saada juhiluba ja osta autot, mis maal elades võimaldaks tööl käimist.
- Haridustee jätkamine osutub võimatuks, eriti neil noortel, kellel päritoluperekonna tugi puudub või kelle päritoluperekond on samuti majanduslikes raskustes ega suuda seetõttu rahalist abi pakkuda.

Pea kõik intervjueeritavad ütlevad, et tulevad ots otsaga kokku, kuid enamus kasutab selleks mitmesuguseid toimetulekustrateegiaid. Ots otsaga kokkutulemine ei tähenda, et noored oleksid olevasolevate ressurssidega rahul, kuna paljud **saavad endale lubada vaid esmavajalikku**: maksta arveid ja osta süüa. Nende noorte jaoks tähendab toimetulemine vaid seda, et nad suudavad oma praeguse sissetulekuga ilma võlgu jäämata hakkama saada.

Mõni intervjueeritav tunnistab, et **ei tule oma praeguse sissetulekuga toime**: raha saab sageli enne kuu lõppu otsa ja kogunevad võlad. Mõni intervjueeritav kirjeldab olukorda, kus nad ei ole olnud võimelised maksma kommunaalarveid. Nii kirjeldab üks noor naine olukorda minevikust, kus tal ja ta toonasel elukaaslasel tekkis kommunaalarvete võlg, ning oma strateegiat sellega toimetulekuks.

„Ja selleks hetkeks meil oli, olid tekkinud umbes üürivõlg ja kommunaalide võlad ja siis ma võtsin noh (***) (kohviku) kõrvalt niimoodi hingasin, vaatasin ja niimoodi jälle tuli, noh kommunaalide ja üüriga on ka tegelikult see, et ma olengi võib-olla noh mingitest asjadest nagu nii lahti ennast rebinud, et ja siis jälle annad, annad Eesti Energiale jälle kümneka ja siis nad jälle kaks nädalat on kindel, et nad ei pane midagi kinni, ja siis sa annad järgmisele. Ja siis noh niimoodi vaikselt söödad neid, niimoodi kordamööda nagu linnupoegi, et vaata et kõige suurem väiksemat ära ei sööks ja siis sain lõpuks makstud mingisuguse seitsme kuuga mingi poolelise kuu üürivõla ja kommunaalid.“ (Annika, 28, N, KõH, T)¹

Leidub neid, kes tunnistavad, et nad ei saa lubada endal piisavalt kvaliteetsset toitu.

„Praegu ongi, kommunaalide võlg on praegu natukene kasvanud, see aga. Ja ma olen kõvasti kaalu kaotanud ((naerab)). Nagu mulle igapäev räägitakse, kui pole pikalt näinud, et „Sööd ka või?“. Ee, eks siis ta jah, mõjutab ikka küll. Et sa pead hakkama

---

¹ Siin ja edaspidi kasutatakse intervjueeritavate taustaandmete esitamiseks järgmisi lühendeid:

M – mees, N – naine

MH – madal haridustase, kuni põhiharidus; KeH – üldkeskharidus, kutseharidus; KõH – kõrgharidus

T – töötu; MAT – mitteametlik töö; TT – tähtajatu tööleping; AT – tähtajaline tööleping

*avastama, et kuhu sul raha läheb. Et kas sa hoiad ennast üleval või sa maksad arveid. Või sa teed natuke mõlemat ja oled endale natukene võlgu ja siis mingile firmale näiteks.“
(Nora, 24, N, KeH, TT (osaajaga))*

Mõni intervjuueeritav on minevikus rahaliste raskuste korral võtnud SMS-laenu ja selle tõttu on neil tekkinud **võlad**, mida nad ei ole oma praeguste sissetulekute juures võimelised tasuma. On ka neid, kelle võlad on tingitud maksmata trahvidest. Võlad on suuremaks probleemiks madala haridustasemega noortele. Paljudel juhtudel tundub, et võlglastel on kaotanud lootuse, et saavad kunagi oma kohustused kaetud, ja ootavad lihtsalt nende aegumist. Seni töötavad nad mitteametlikult ja varjavad oma sissetulekut. Teised, kes tahaksid võlad ära maksta, ei ole suutelised pakutud maksegraafikut järgima.

Piiratud ressursside tõttu **jäävad** intervjuueeritute arvates paljud **vajalikud kulutused tegemata**.

Elutingimustega seoses mainitakse sageli, et kodus on võimatu teha vajalikke remonditöid ja elatakse tingimustes, mis ei vasta nende enda ootustele.

Teine probleemide ring on seotud transpordiga. Intervjuueeritavad ei saa lubada autojuhiloo tegemist, autoostu või -parandust. Juhiloo olemasolu parandaks võimalusi tööturul, kuna mõni töökoht eeldab autojuhtimisõigust. Mõne maapiirkonnas elava noore jaoks on isikliku transpordi omamine oluline tööle pääsemiseks, kuna ühistransport ei vii soovitud sihtkohtadesse või ei sobi selle graafikud kokku tööaegadega. Vajadust auto järele rõhutavad ka lastega pered, kuna lastega on ühistransporti kasutades keeruline ringi liikuda.

Paar intervjuueeritavat mainib veel muidki asju, mida nad endale lubada ei saa, nt kvaliteetseid kodumasinaid, uusi riideid endale või lastele, hambaarsti juures käimist või ravimeid. Näiteks Mari, kelle pere elab vaid tema abikaasa sissetulekust, ütleb, et nad ei osta riideid enne, kui vanad on lõpuni läbi kantud ja isegi siis käivad nad vaid kasutatud riiete poodides.

Mitmel intervjuueeritaval takistavad nende praegused rahalised probleemid vanematekodust väljakolimist, kuna neil pole piisavalt raha, et korterit üürida. Samuti elavad mõned, kes on vanematekodust küll välja kolinud, aga kel hetkel korteriüüriks raha napib, sõprade pool või on vanematekoju tagasi kolinud. Näiteks Maili kolis vanematekodust välja, et iseseisvuda ja lähedalasuvas maakonnakeskuses tööle asuda. Talve saabudes selgus, et üüritud korteri küttearvete tasumiseks raha ei jätku, ning tüdruk pidi töölt ära tulema ja tagasi koju kolima.

Enamik intervjuueeritavatest unistavad oma korterist või majast. Paljudel takistab rahaline kitsikus selle unistuse poole püüdemast. Oma kodu omamise turvalisusest tunnevad eriti teravalt puudust need, kel on juba elukaaslane ja lapsed. Intervjuueeritavad kirjeldavad ka, kuidas väike sissetulek takistab neil suuremat või uuemat korterit üürimast.

Mitme intervjuueeritava jaoks on rahaliste ressursside puudus tinginud koolist väljakukkumise või takistab neil haridusteed jätkamast, kuigi nad sooviksid seda teha. Rahapuudus **on mõjutanud hariduse omandamist kõigil haridustasemetel**. Intervjuueeritavaid ühendab see, et puudu on olnud perekonna toest või on päritoluperekond samuti olnud rahalistes raskustes, mistõttu ei ole võimalik oma lapsi toetada. Seepärast on näiteks välja kukunud kutsekoolist või keskkoolist, katkestatud kõrgkooliõpinguid.

Erandlik on Jevgeni lugu, kelle ema ei olnud võimeline peret rahaliselt ülal pidama, nad kaotasid oma korteri ning Jevgeni kukkus keskkoolist välja, et hakata ise raha teenima. Pärast mitut

luhtunud katset õnnestus tal täiskasvanute gümnaasiumis keskharidus omandada, samuti on ta läbinud mitu kursust.

„Ja vanemad, noh ei ole võimelised, kohe üldse mitte, mitte nii, et osaliselt, aga üldse mitte. Ja kui sa oled 16-aastane omaette, töötad, et midagi süüa oleks, vot, siis kui ma oleksin läinud kuhugi päevasesse õppesse, siis ma poleks saanud töötada. Mulle poleks piisav, kui ma isegi oleksin leidnud mingi töö 3–4 tunniks, sellest oleks olnud vähe, et maksta oma elu eest, oma arveid //mhmh//. Aga nii õhtune haridus kui kaugõpe on kõik tasuta.“ (Jevgeni, 29, M, KeH, MAT)

Paljud intervjueeritavad ütlevad, et sooviksid edasi õppida, aga ei saa seda majanduslikel põhjustel endale lubada. Enamik põhiharidusega intervjueeritavatest tunnetavad vajadust oma haridustaset tõsta, kuid ei näe, kuidas see võimalik oleks, sest kuigi õppimine täiskasvanute gümnaasiumis on tasuta, tuleb end samal ajal siiski ka ülal pidada. Edasiõppimisest loobumine ei piirdu ainult madalama haridustasemega noortega: rahalistel põhjustel on loobunud ka näiteks magistriõppes edasiõppimisest.

Mitmed väljendavad soovi osaleda kursustel ja õppida näiteks juuksuriks, sekretäriks, mehaanikuks või kellekski teiseks. Kuna sellised lühemad kursused on sageli tasulised, siis ei saa intervjueeritavad neid endale lubada. Osa paneb siinkohal lootuse Töötukassale, mis mõnel kursusel osalemist võimaldab. Samas on paljud pidanud pettuma, sest Töötukassa on keeldunud nende kursuste eest maksmast. Enamasti on keeldumise põhjuseks asjaolu, et tööturul on selles valdkonnas juba palju professionaale, või kahtlus, kas soovitud kursus ikkagi parandab inimese võimalusi tööturul.

Ebakindla või ajutise töö ning töötuse sotsiaalsed tagajärjed

MÕJU ISIKLIKULE JA PEREELULE

Mitu intervjueeritavat ütleb, et rahalise stabiilsuse saavutamine on **pere loomise** eeltingimus. Nii sissetuleku väiksus kui ka ebastabiilsus on takistused, miks pole võimalik veel laste saamisele mõelda. Nora, kel on raskusi oma väikese ja ebastabiilse sissetuleku tõttu toimetulekuga, ütleb, et enne rahalise stabiilsuse saavutamist pole pere loomine võimalik.

„Ma tunnen, et ma ei ole piisavalt stabiilne veel, et ee, nii-öelda pere luua. Ehk siis... Näiteks... Et niikaua kuni ma endaga hakkama ei saa, ei ole mõtet nagu mõelda selle peale. Aga... Kunagi oli see, et ema ütles, näiteks et enne lapsi ei saa, kui ülikool on läbi. Siis noh, kuna ma ei tea nüüd, kas ma lähen tagasi ülikooli sügisel või mitte, siis ma ise tunnen, et niikaua kuni ma, noh, tunnen, et ma saan kõik arved makstud, ma saan ennast toidetud ja mul jääb raha ka natukene üle, siis ma võin mõelda sellele.“ (Nora, 24, N, KeH, TT (osaajaga))

Võlad on samuti mõne intervjueeritava jaoks põhjus, miks lapsi mitte saada.

Ka töötus on põhjuseks, miks noored pered otsustavad mitte rohkem lapsi saada, kuigi muidu nad seda sooviksid. Mari, kellel on juba kaks last, unistab suuremast perekonnast, aga arvab, et tema praeguses olukorras, kus ta on pikalt tööturult eemal olnud, ei ole see võimalik.

„Tahaks tulevikus veel lapsi saada, aga praegu see laste saamine ei tule enam kõne alla, sest see olukord, kui ma nüüd saaks veel ühe lapse, siis see mu töötuse olukord läheb veel hullemaks ja //mhmh// ja siis kui ma saaksin nagu veel ühe lapse, siis põhimõtteliselt ma olen viie-, tulevikus ongi, et ma olen viiekümnene, mul võib-olla on siis nagu 4 last, 5 last ja ma oleksin jätkuvalt töötu järgnevat 20 aastat, kuni saan pensionini. 20 aastat veel niimoodi töötu olla, ma ei kujuta ette, kuidas ma siis peaksin tööle saama, kui ma praegu ei saa.“ (Mari, 30, N, KõH, T)

Intervjueeritavad ei räägi eriti palju sellest, kuidas rahalised probleemid nende **seltsielu või sõprussuhteid** mõjutavad. Osaliselt võib see olla tingitud asjaolust, et kui küsida, siis enamik intervjueeritavaid ütleb, et nende elu on sõpradega üpris sarnane. Mõni üksik intervjueeritav mainib, et tunnevad end halvasti, kuna ei saa erinevalt oma sõpradest endale näiteks restoranis söömist või kultuuriürituste külastamist lubada. Mari, kes elab väga kokkuhoidlikult, kirjeldab, mida ta tunneb siis, kui sõbrad teda ja tema abikaasat välja kutsuvad, sest nad ei saa endale õhtusööki restoranis lubada.

„Aga kui minnakse kuhugi välja istuma, vot siis on niimoodi, et on arusaamine, et mitte maksab see, kes kutsub, vaid maksavad kõik oma sisuliselt. //Jah// Ja siis on niimoodi, et sina jood seal klaasi vett, sest sa ei taha nagu maksta selle prae eest, sest sa oled nagu tubli olnud, kodus kõhu täis süüdnud ka veel, et aga teine sööb siis seda praadi, et siis on see, tekitab kuidagi... ma ei tea, natukene nadi tunnet seal et. Aga noh selles mõttes inimesed kohati aktsepteerivad seda, et sa ei pea samamoodi käituma nagu sina käitud, aga teisipidi nad ei mõista seda, et mis mõttes sul ei ole raha minna sinna üritusele.“ (Mari, 30, N, KõH, T)

Majanduslik olukord mõjutab **vaba aja veetmise võimalusi ja hobidega tegelemist**. Mitu intervjueeritavat ütleb, et oma rahalise olukorra tõttu ei saa nad endale lubada ise või koos perega reisimist. Samas ei muserda see neid eriti: reisimine on miski, mida nad sooviksid teha, aga selle võimaluse puudumine ei mõjuta oluliselt nende heaolu.

Järgnevaid teemasid mainisid vaid üksikud intervjueeritavad. Mõni neist tunnistab, et sooviksid käia rohkem kontsertidel, teatris või kinos. Paar intervjueeritavat mainivad, et nad ei saa rahapuuduse tõttu trennis käia või teiste hobidega tegeleda.

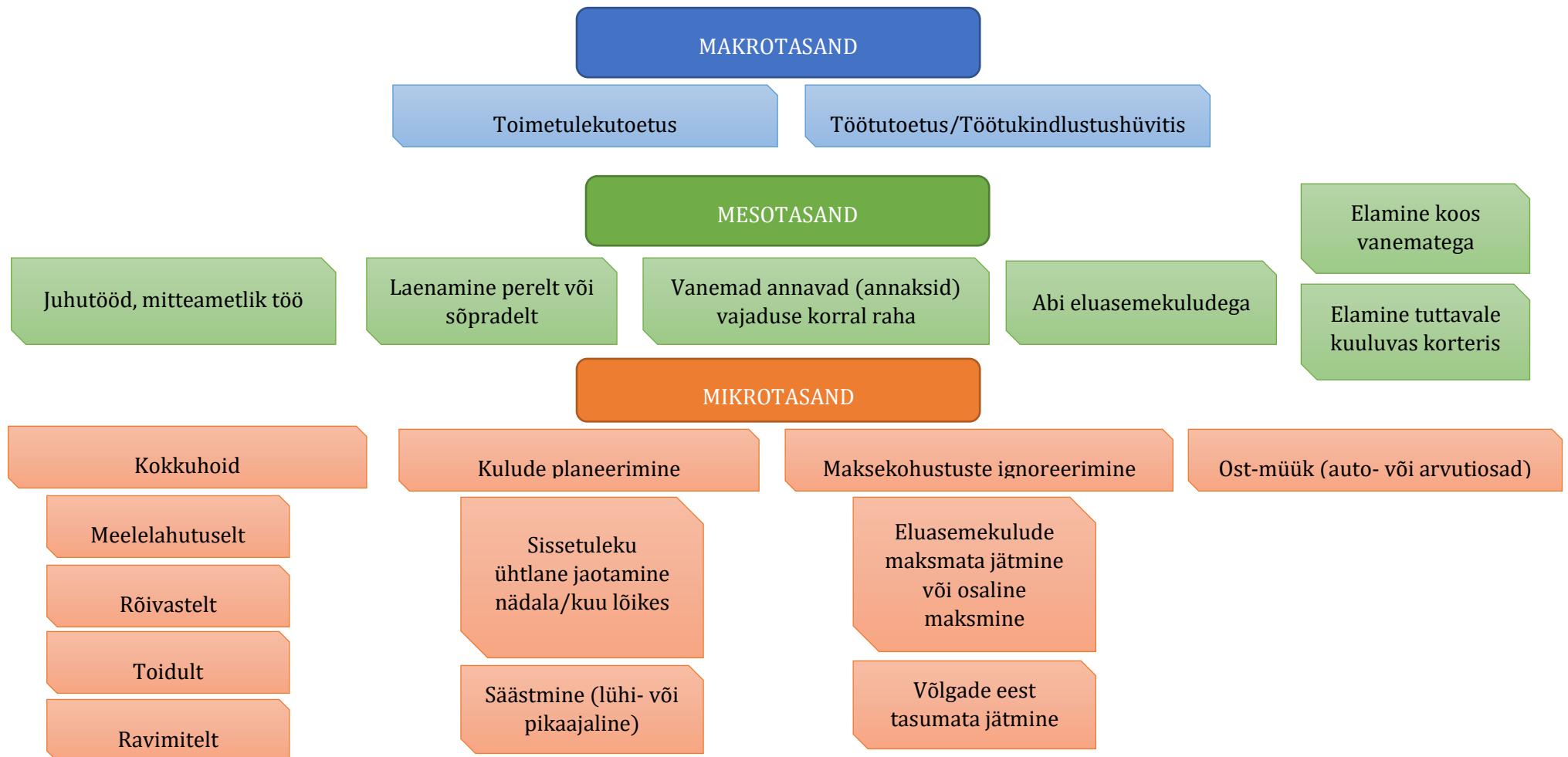
Viimaks, mõni intervjueeritav ütleb, et tahaks endale või lastele rohkem meelelahutusi võimaldada. Kolme väikse lapse ema Helena kirjeldab, kui halvasti ta end tunneb, kui ei saa rahapuuduse tõttu laste soovidele vastu tulla.

„Võib-olla ongi see, et raha, et kuigi ma, noh, et mitte et ma ennast nüüd nii halvasti tunneks, et raha vähe on. Aga ... aga noh, kui kuu lõpus lapsed ikka küsivad, et tahaks näiteks Aurasse ujuma minna. Kuu lõpus, noh, on alati rahadega halvasti, et siis on ikka väga halb tunne neile öelda, et no praegu raha ei ole, et praegu ei saa ujuma. Kui nad eriti manguvad siin jala küljes põhimõtteliselt, ((naerdes)) et „palun lähme sinna“, „palun lähme sinna“, siis on väga halb öelda, et ei saa, et raha ei ole.“ (Helena, 24, N, MH, T (lapsehoolduspuhkusel))

Toimetulekustrateegiad

Intervjueeritavate kasutatavad toimetulekustrateegiad on jagatud kolmele tasandile: makrostrateegiad, mis on seotud riigi või majandusega, mesostrateegiad, kus toetutakse perele, ja mikrostrateegiad, mis hõlmavad intervjueeritavate enda tegevusi. Esmalt on toimetulekustrateegiad loetletud ja üksikhaaval lühidalt kirjeldatud. Siinse osa kokkuvõtte annab ülevaate sellest, kuidas intervjueeritavad toimetulekustrateegiaid kombineerivad.

Joonis 2. Toimetulekustrateegiad ebakindlast tööturusiituatsioonist tingitud majanduslike raskustega

Riigi toele lootmine on intervjueeritavate seas vähe levinud. Kuigi paljude intervjueeritavate tegelik sissetulek sisaldab riigi pakutavaid toetusi, ei ütle enamus, et pöörduvad rahaliste raskuste korral riigi pakutava poole. Mõni intervjueeritav on siiski taotlenud toimetulekutoetust ja/või saanud abi kohalikust Toidupangast. Selliseid strateegiaid on rakendanud kas lastega pered või vallalised noormehed. Viimased peavad toimetulekutoetust või Toidupanga abi võimaluseks saada lississetulekut midagi tegemata ja leiavad, et nad oleksid rumalad, kui selliseid võimalusi ei kasutaks. Toimetulekutoetuse saamisega seoses on aga kirjeldatud negatiivseid emotsioone.

Kaks noort meest, kelle peamine sissetulek tuleb auto- või arvutiosade ostust-müügist, mainivad olulise sissetulekuallikana rahaliste raskuste korral puudetoetust. Intervjueeritavate hulgas saavad seda toetust tegelikult rohkemad, aga vaid need kaks rõhutavad puudetoetuse tähtsust lississetuleku allikana. Pikaajaline töötu Peep paneb oma lootused praegu töövõimetustoetuse taotlemisele, et saada natuke „taskuraha“, nagu ta seda ise nimetab.

„Jaa, see oli nõustaja soovitusel, et minna sellepärast, et kuna me mõlemad nägime, et ma olen ikka aasta aega käinud ja pole lihtsalt tööd leidnud //mhmh//, et kui ma saaksin selle töövõimetuspensionini, siis mul on võimalik seal veel käia, selle kaudu veel erinevaid koolitusi saada erinevaid, boonuseid riigi poolt //mhmh//, et see see kohe avab veel mõndasid ukseid //mhmh//, sest ma olen enam-vähem Töötukassa kõik ressursid juba ära kasutanud onju ja siis kui ma saan selle töövõimetuspensionini kätte, siis saab uusi ukseid //mm// avada, et et uusi võimalusi ja uusi kohtasid, kuhu minna ja vaadata ... Ja pluss veel pluss veel see, et antakse sulle senikauaks, kuni sa tööl ei käi, antakse sulle igakuine nii-öelda taskuraha, et sa ära //mhmh// elaksid sellega ja minul kahju sellest ei ole //mhmh// nii et.“ (Peep, 25, M, MH, T)

Laenu on samuti üks võimalus, mida noored on kasutanud majanduslike raskuste leevendamiseks. Neli intervjueeritavat mainib SMS-laenu võtmist kui võimalust ajutiste rahaliste probleemidega toime tulla. Ohumärk on, et kõik need noored on töötud ja seega puudub neil sissetulek, mis aitaks neil hiljem laenu tagasi maksta. Kuigi intervjuu toimumise ajal oli vaid ühel intervjueeritaval tekkinud SMS-laenu võtmisest võlg, võib selline finantskäitumine tuua kaasa probleeme hiljem, kui soovitakse võtta näiteks kodulaenu tavalisest pangast.

Kolm intervjueeritavat mainivad õppelaenu võtmist, et õpingute ajal rahaliselt toime tulla. Nendel juhtudel oli noortel toetav perekond, aga puudusid rahalised vahendid lapse õpingute toetamiseks. Kahel juhul tehti perekonnas kokkulepe, et vanemad hakkavad hiljem õppelaenu tagasi maksma. Kuna kõik kolm õppelaenu võtnud noort on hetkel töötud, on vanemate tugi laenu tagamismaksmisel väga oluline.

„Mu ema ei saa mind nagu mitte kuidagi toetada, sest noh see oligi see, et nüüd mu ema jõudis pensionile ja selle pensioni ajal ta siis käis edasi tööl, ta käib praegugi tööl, ja siis ta võttis vastu otsuse, et mu õppelaenu ikkagi tagasi ära maksta, sest ma tegelt ei kujutaks ette, kuidas ma praegu oma õppelaenuga toime oleks tulnud. Ma ei kujuta ettegi tegelt. Aga mu ema kogus selle 4000 eurot kokku ja maksis siis selle õppelaenu nagu ära, et see oli nagu tema südametunnistuse jaoks.“ (Mari, 30, N, KõH, T)

Üks levinud toimetulekustrateegiaid majanduslike raskuste korral on **töötada mitteametlikult**. Intervjueeritavad kasutavad seda strateegiat erinevas ulatuses: mõni teeb paar lühemat töötasa tuttavate juures või nende vahendusel, et kiiresti veidi raha teenida, teised töötavad püsivalt mitteametlikult ja teenivad nii põhilise osa oma sissetulekust. Mitteametlikud tööd, mida intervjueeritavad on teinud, on peamiselt põllumajanduse või ehituse valdkonnas, aga on tehtud ka lihtsamaid juhutöid, nagu puude lõhkumine või kojamehetöö. Naised mainivad sageli ka lapsehoidjatöid kui võimalust, kuidas lisaraha teenida.

M E S O T A S A N D I T O I M E T U L E K U S T R A T E E G I A D

Valdaval enamusel intervjueeritavatest on võimalik kasutada toimetulekustrateegiaid, mis on seotud perekonna või sõpradega. Suur osa intervjueeritavatest ütleb, et vajaduse korral **saaksid nad vanemate käest raha küsida**. Paljud intervjueeritavad kasutasid seda strateegiat intervjuu tegemise ajal, aga ka need, kes said isikliku sissetulekuga hakkama, ütlesid, et kui peaks vaja olema, saaksid nad oma vanemate või õdede-vendade poole pöörduda. Alternatiivina lihtsalt raha küsimisele mainivad mõned intervjueeritavad **perekonnalt või sõpradelt laenamist**. Üldiselt suhtub valdav osa intervjueeritustest võlgu olemisse negatiivselt, aga perelt või sõpradelt laenamist peetakse sobilikumaks. Mõni intervjueeritav on laenanud mingi kindla kulutuse jaoks, teised lihtsalt selleks, et kuu lõpuni ots otsaga välja tulla. On ka neid, kes ei ole veel sellist abi vajanud, aga on kindlad, et saaksid rahalist tuge, kui küsiks.

Annika, kes on elus palju raskusi kogenud, kirjeldab, kuidas see, et tema vanaema on andnud talle oma säästud, on teda kõige keerulisematest olukordadest välja aidanud.

„Siis kõige suuremas, kõige hullemas rahahädas või siis, kui mina kuhugile minema hakkas, siis vanaema toob kusagilt soki seest mingisuguse salaraha välja, ja siis on nagu sa tunned, et sa võid kogu aeg olla enam-vähem nagu sitaks majanduslikus seisus, aga sa nagu päris auku ei lenda, mis on mu isiklikus elus olnud palju rohkem. Siis sa jälle hingad, teed tabeli ja hakkad neid mitme kuu võlgasid kuidagi tasuma ja noh siis ühe korra saingi tasunud.“ (Annika, 28, N, KõH, T)

Paljud intervjueeritavad **saavad eluasemega seotud abi päritoluperekonnalt või sõpradelt**. Mitmed neist pole veel vanematekodust lahkunud. Teised on vanematekodust lahkunud, kuid elavad sugulastele või peretuttavatele kuuluvates korterites, säästes sellega raha eluasemekuludelt, kuna elamispinna kasutamise eest omanik neilt üüri ei küsi. Kolmandad on sissetulekute vähenemisel kolinud tagasi vanematekoju. Reena, kes naasis vanematekoju pärast töötuks jäämist, kirjeldab selleni viinud mõttekäiku:

„Kaaslasega ja... Et ikka tahaksime ju oma nii-öelda... kodu. Aga kuna praegu on nii hea võimalus, et... et lihtsalt elad kodus. Et rahaliselt ei ole ju mõtet kuskile kolima hakata, kui ei teeni ja... Siis oleks ju veel suuremates raskustes.“ (Reena, 27, N, KõH, T)

M I K R O T A S A N D I T O I M E T U L E K U S T R A T E E G I A D

Osa toimetulekustrateegiaid puudutavad vaid inimest ennast. Siia kuuluvad kokkuhoid, eelarve koostamine, maksekohustuste ignoreerimine ja äritsemine.

Paljud intervjueeritavad kirjeldavad, kuidas nad erinevas ulatuses **säästavad igapäevastelt kuludelt**. Kõige sagedamini hoitakse kokku meelelahutuse pealt: ei käida peol, restoranis, kinos, teatris või reisil või tehakse neid asju harvemini kui varem. Mitu intervjueeritavat mainib, et näiteks peol käimine neile niikuinii ei meeldi, ja leiavad, et selliste asjade peale ei peakski kulutama. Paljud mainivad ka riiete pealt raha kokku hoidmist: ostetakse riideid vaid siis, kui on väga vaja ja/või käiakse ainult taaskasutuspooides. Toidu pealt säästmine ei ole noorte seas eriti tavaline, aga sedagi mainiti. Näiteks ostavad intervjueeritavad mingit kaupa rohkem koju siis, kui see on müügil allahindlusega, ja panevad selle sügavkülma, et hiljem tarvitada. Toitlustuskohtades töötanud intervjueeritavad on võtnud sealt kaasa ülejääke, et neid kodus süüa. Piirilinnas elav intervjueeritav on käinud Venemaal toiduaineid ostmas, sest need tunduvad seal odavamad. Üks intervjueeritav mainib ka kokkuhoidu ravimitelt, sest on püüdnud leida väljakirjutatud retseptiravimile odavat alternatiivi.

Mõni intervjueeritav kirjeldab **eelarve koostamist** kui võimalust oma väljaminekuid kavandada ja kontrollida. On neid, kes jagavad oma sissetuleku päevade või nädalate peale, et nad teaksid, kui palju täpselt kulutada võivad, et kuu lõpuni rahaga välja tulla. Seda strateegiat kasutavad sagedamini need, kelle peamine sissetulek on säästus või riigi makstavad toetused.

Teine strateegia on säästmine nii lühiajaliselt, et tagada toimetulek siis, kui peaks tekkima ootamatud kulud, kui ka pikaajaliselt, kaugemat tulevikku silmas pidades. Valdav enamus intervjueeritavatest ütleb, et säästus ootamatute kulude katmiseks on vajalikud. Paljude jaoks on säästmine norm, mida tuleks järgida. Samas tunnistab mõni intervjueeritav, et neil puudub oskus rahaasjade planeerimiseks ja seetõttu ei ole nad suutelised säästma.

Mõni, enamasti noorem intervjueeritav, ütleb, et säästmine pole nende jaoks prioriteet. Paljud neist, kes seda arvamust väljendavad, on töötud, mistõttu võib arvata, et neil on niigi raske ots otsaga kokku tulla ja säästmine ei olegi võimalik. Pea pooled intervjueeritavatest tunnistavad, et neil ei ole võimalik väikese või puuduva sissetuleku tõttu praegu raha säästa. Nende sissetulek kulub täies ulatuses sellele, mida just praegu vaja on. Selles grupis on erineva tööturupositsiooniga noori: seega ei taga isegi püsiva töö olemasolu neile piisavat sissetulekut selleks, et midagi kõrvale panna. Üks intervjueeritav mainib, et ta ei saa raha (pangakontole) säästa, kuna tal on maksmata võlgu ja kohtutäitur võtaks ära kõik tema säästus, et neid katta. Kuna võlgadega on probleeme teistelgi intervjueeritavatel, võib sama põhjus takistada säästmast ka teisi.

Hoolimata praegustest raskustest tööturul on intervjueeritavate hulgas ka grupp inimesi, enamasti vanemad kui 25, kes ka praegu raha säästavad ja kellel on sääste ka minevikust. Neid ühendab see, et säästmine on olnud nende jaoks miski, mida nad on kogu aeg teinud, seega isegi siis, kui sissetulek on väike, säästavad nad midagi. Näiteks Denissil, kes on ametlikult töötu, kuid töötab mitteametlikult, on oma säästmisstrateegia, mis annab talle kindlustunde.

„Kodus olemas piibel, kuigi ma seda ei loe. Aga piibli vahele alati panen rahanatukest. Ta teenib mind selliselt, vist, tähendab alati peavad olema mingid varud.“ (Deniss, 28, M, MH, MAT)

Kui ootamatute kulude katteks raha säästmist pidasid vajalikuks pea kõik intervjueeritavad, siis pikaajalised säästus pole miski, millele valdav osa intervjueeritavaid mõtleks. Vaid väike grupp, kõik vanemad kui 25 aastat, on selle üle mõelnud ja leiavad, et tegutsemine oma kaugema tuleviku kindlustamiseks on oluline. Need on inimesed, kellel ametlik töökogemus peaaegu puudub (mis omakorda mõjutab nende pensioniväljavaateid) või kes on loomult

kokkuhoidlikud. Näiteks Mai, kes on oma 28 eluaasta jooksul vaid väga lühiajaliselt ametlikult töötanud, tunneb oma pensioniperspektiivile mõeldes, et peaks midagi ise selle olukorra parandamiseks ette võtma.

„Ma arvan, et minu, minu tööstaaži arvestades on see vajalik, sest ma olen praegu 28 ja mul ei ole õiget tööstaaži üldse olla //mhmh//, et mõned üksikud korrad tööl onju oldud ja seda lühikest aega, et see ei anna pensionit. Et miinimumpensioni järgi elada tulevikus, see saab keeruline olema.“ (Mai, 29, N, MH, T (lapsehoolduspuhkusel))

Enamik neist, kes tunnistavad, et pole veel tõsiselt pikaajalisemate säästude peale mõelnud, ütlevad, et nad on selleks veel liiga noored.

Mõni intervjuueritav, kes on küll pensioniks säästmisele mõelnud, on skeptiline Eesti pensionisüsteemi suhtes ja leiab, et see ei ole viis, kuidas vanaduspõlve kindlustada. On ka paar intervjuueritavat, kes mõtlevad laiemalt majandusliku ja poliitilise konteksti peale ning näevad palju ebastabiilsust, mis teeb pikaajalise säästmise väga keeruliseks. Ott muretseb inflatsiooni pärast, mis muudab säästmise ebamõistlikuks, ja mõtleb, et investeerimine oleks ehk parem viis tulevikku kindlustada. Georg jällegi leiab, et on mõtet säästa kas ainult ootamatute kulude tarbeks või siis väga suuri summasid. Talle tundub, et maailmas valitsev poliitiline ebastabiilsus ohustab peamiselt just keskmise suurusega sääste.

„Häda on praegu selles, et intressid on madalad. Kõigepealt. Ja teiseks poliitiline olukord on väga ebastabiilne. Mis tähendab seda, et mu raha võidakse ära võtta sealt. Tehakse mingit õiglast ümberjaotamist ja sihukseid asju. Selles mõttes nagu... Ma praegu mõtlengi, et sihukesel keskmisel säästul pole väga kasu, sest sul ei ole võimalik seda nagu peita kuhugi või nagu, noh... Mis ongi põhiline asi, et üks häda, mis võib juhtuda... Olukord on ebastabiilne. Venemaa, immigrandid, no seal Ameerikas on ka väga kahtlaseks läinud asjad, eks. Et siis ma peangi... Kurat, mis ma rääkisin nüüd...“ (Georg, 23, M, KeH, T)

Tulenevalt Eesti pensionisüsteemi ülesehitusest on kõigil intervjuueritavatel pensioni teine sammu². Juhul kui nad ametlikult töötavad, siis kantakse pensionifondi ka raha. Samas, kuna fondi makstav summa sõltub sissetuleku suurusest ja ka mitteametlik töötamine või töötamise olemine ei kasvata sealseid sääste, paistab paljude intervjuueritavate pensioniperspektiiv siiski tume. Mõni intervjuueritav, kes pole üldse töötanud või enamasti töötab mitteametlikult, kogub sääste ka fondi, kuhu saab vastavalt oma soovile millal tahes ja ükskõik millises summas raha panna (intervjuueritavad ei täpsusta, mis fondiga on tegu). Üks intervjuueritav on kindlustanud oma korteri ja plaanib kasutada ka teist tüüpi kindlustusi, et end ootamatuste vastu kaitsta. Mõnel on olnud investeringud või kaalutakse tulevikus investeerimist lisaks pensioni kogumisele.

Järgmise strateegiana võib välja tuua **maksekohustuste ignoreerimise**. See kaasneb tavaliselt üle jõu käivate arvete, suurte trahvide ja võlgadega.

Vaid üksikud intervjuueritavad tunnistavad, et neil on võlgu kommunaalmaksete eest. Intervjuueritavad, kes seda mainivad, ütlevad, et keerulisematel aegadel nad ei maksnud arveid

---

² EXCEPT-projekti raames intervjuueritud noored on kõik sündinud hiljem kui 1983. aastal, millest alates sündinutele on II sambaga liitumine kohustuslik

või tegid seda vaid osaliselt. Kui teenuspakkuja hakkas ähvardama elektri- või telefonühenduse kinnipanemisega, maksid nad väikse summa, et seda vältida.

Intervjueeritavate hulgas on selliseid noori, kelle võlad on võrreldes nende sissetulekuga märkimisväärselt suured. Üle jõu käivate võlgade puhul on levinuim strateegia neid lihtsalt mitte maksta. Intervjueeritavad varjavad oma sissetulekuid kohtutäiturite eest: töötavad mitteametlikult ega oma või ei kasuta isiklikku pangaarvet, vaid näiteks lapse või ema oma. Üks intervjueeritav, kellel seoses kohtulahendiga on üle miljoni ulatuv võlg, kaalub ka eraisiku pankroti taotlemist, aga kardab, et see protsess on liiga keeruline ja aeganõudev.

Valimis on paar noormeest, kelle peamiseks toimetulekustrateegiaks on äritsemine ehk arvuti- või autoosade ost-müük. Varem on neist mitu olnud seadusega pahuksis varastamise pärast. Nad kinnitavad, et ei ole enam kuritegevusega seotud, aga üks mainib, et tal on endiselt selles maailmas tuttavaid. Ta mainib nende poole pöördumist kui üht võimalikku toimetulekustrateegiat, kui ta peaks raha vajama, aga tunneb ka, et enda uuesti nende inimestega sidumine on ohtlik. Autoosade ostu-müügiga tegelev noormees kirjeldab oma tegevust järgmiselt:

„Keegi jälle tahab mingit juppi, lähed krutid küljest. Lähed, viid posti ja noh, jälle raha tuleb. Kahesajaga ostsin auto, kaheksasajaga nagu olen juppidena juba, noh, plussi jäänd. Et kaheksasada eurot teenind.“ (Erki, 24, M, MH, T)

Kokkuvõte

Ebakindla või ajutise töö ja töötuse sotsiaalmajanduslik mõju ei ole alati sarnane. Sõltuvalt sellest, millised toimetulekustrateegiad on intervjueeritavale kättesaadavad ja milline on nende perekondlik olukord, kannatavad noored töötuse tagajärgede käes erinevas ulatuses: on intervjueeritavaid, kes tulenevalt oma olukorrast tööturul tunnevad ilmajätust paljudes valdkondades, ja teisi, kes ei tunne hoolimata oma töötusest puudu millestki. Ka intervjueeritavate soovid ja unistused võivad mõjutada seda, kas nad tunnevad, et on paljust ilma jäänud või mitte.

Meie valimis on võimalik eristada kolm gruppi: intervjueeritavad, kes ei tunne, et nad oleksid eriti millestki ilma jäänud, intervjueeritavad, kes töötuse tõttu üht-teist endale lubada ei saa, ja intervjueeritavad, kes tunnevad ilmajätust väga paljudes valdkondades.

Umbes pooled intervjueeritavatest ei maini, et oleksid oma ebakindla tööturuolukorra tõttu millestki ilma jäänud (või on üksikud sellised kogemused). Seda gruppi eristab teistest asjaolu, et suuresti toetuvad nad oma perekonnale: enamik elab koos vanematega, mõni koos elukaaslasega, ja pereliikmed toetavad neid rahaliselt. Perekonnaga koos elamine tähendab ka, et eluasemekulud on oluliselt väiksemad, mis võimaldab väikse sissetulekuga paremini toime tulla. Sageli pole need intervjueeritavad kunagi väljaspool vanematekodu elanud ja on seega alles iseseisvumas. Enamik sellesse gruppi kuuluvaid intervjueeritavaid on töötud, mis justkui viitaks, et Eestis on töötuna kerge hakkama saada. See loomulikult ei ole nii, sest on ilmne, et selle grupi toimetuleku tagab peamiselt ainult perekonna tugi. Järgmistest lõikudest selgub, et inimesed, kes on töötud, aga pole enam vanematekoduga nii tugevalt seotud, kogevad suuri raskusi.

Jasper on 20-aastane. Ta lõpetas eelmisel aastal keskkooli ja võttis vaheaasta enne sõjaväkke ja ülikooli minekut, et tõsiselt spordiga tegeleda. Ta on registreeritud Töötukassas töötuna, sest soovib saada ravikindlustust, samas ise ta ennast töötuks ei pea. Jasper elab endiselt vanematekodus, tema ema käib kaugel linnas tööl nii, et tööpäevadel on korter vaid Jasperi päralt ning ta on oma elutingimustega väga rahul. Vanemad annavad Jasperile taskuraha, aga kuna ta kulutab väga vähe, ainult spordivarustusele, siis raha jääb pigem üle ja Jasper millestki puudust ei tunne. Lisaks taskuraha andmisele käib ema nädalavahetustel kodus ning ostab külmkappi nädalase toiduvaru, mis veelgi vähendab võimalikke kulusi. Jasper on oma eluga rahul ja vaatab tulevikku lootusrikkalt.

Umbes viiendik intervjueeritavatest tunneb ilmajäetust väga paljudes valdkondades. Sarnaselt eelnevalt kirjeldatud grupiga on enamik neist töötud. Samas, erinevalt viimati kirjeldatutest elavad nad kas koos elukaaslasega või üksinda, peavad tulema toime vaid enda sissetulekuga (mõnel puhul toetab elukaaslane) ja neil on rohkem kui üks laps. See grupp näitab, millised on töötuse tagajärjed juhul, kui inimene tõesti peab hakkama saama vaid sel puhul ettenähtud riigipoolse toega. Perekonnaseis mängib siinjuures väga olulist rolli, sest kõige keerulisemas olukorras on need, kel on lapsed, aga ka need, kes on vallalised, töötud ja elavad vanematest eraldi.

Kevin on 23-aastane noormees, kes elab koos elukaaslase ning tema kolme lapsega. Ta töötab mitteametlikult osakoormusega, mis tähendab, et tema sissetulek on väga ebastabiilne. Kevin elukaaslane on noorima lapsega kodune. Pere saab hakkama tänu sotsiaaltoetustele, aga Kevin ei pea nende olukorda normaalseks ja näeb, kuidas rahapuudus mõjub peresuhetele negatiivselt. Väikse sissetuleku tõttu peavad nad üürima korterit, mis on nende perele liiga väike. Pere igapäevakulutused piirduvad toidu ja sigarettidega. Rahapuuduse tõttu tuli Kevin ära autokoolist, kuigi usub, et autojuhiluba aitaks tal lihtsamini tööd leida. Kevin unistab, et tema perel oleks oma kodu ja tal oleks piisavalt stardikapitali, et alustada oma äriga maatükil, mille isa on talle ostnud.

Annika on 28-aastane vallaline naine, kes on viimased kuud olnud töötu. Kuna ta lahkus viimasest töökohast omal soovil, saab ta töötukassast vaid töötutoetust, mis ei kata tema igapäevaseid kulusi. Seetõttu elab Annika tuttava diivanil ning proovib rahalise panustamise asemel teha korteris võimalikult palju kodutöid. Annika hoiab kokku ka toidult, ravimitelt ja meditsiiniteenustelt. Ta leiab, et säästmine on vajalik, aga tema rahaline olukord pole seda kunagi võimaldanud. Kui ta saab veidi rohkem raha, kulutab ta selle pigem teatri- või kontserdipiletitele. Annika vanemad elavad pealinnast kaugel. Viimases hädas oleks tal võimalik küll vanematekoju naasta, aga Annika proovib siiski ise hakkama saada.

Ülejäänud intervjueeritavad tunnevad ilmajäetust mõnes eluvaldkonnas. Sarnaselt viimati kirjeldatud grupiga elavad nad enamasti koos elukaaslasega või üksinda. Samuti pole nende majanduslik toimetulek nii tugevalt seotud perekonnaga: enamasti on neil mingi isiklik sissetulek ning nad saavad ka riigipoolseid toetusi. Sellesse gruppi kuuluvad paljud mitteametlikult töötavad intervjueeritavad, aga ka mõni, kellel on püsiv täisajaga tööleping. Selle grupi kogemustele toetudes saab öelda, et mitteametlikult töötamine, nagu ka mõnel juhul püsiv täisajaga töö, kaitseb intervjueeritavaid vaid osaliselt raskuste eest. Nad tulevad enam-vähem toime, aga kuna erinevalt esimesest grupist peavad nad enamasti katma ka eluasemekulud, jääb raha ikkagi puudu, et endale soovitud elustandardit lubada.

Daniil on 21-aastane noormees, kes alustas töötamist juba teismelisena, pärast põhikoolist väljakukkumist. Tal on olnud palju ametlikke ja mitteametlikke töid, peamiselt ehituse ja teeninduse sektoris. Daniil on töökohti sageli vahetanud, sest ütleb, et ei näinud neis mingit tulevikuperspektiivi. Olenemata sellest, et Daniilil pole võlgu, ta tuleb ots otsaga kokku ja periooditi on saanud isegi sääste koguda, tunneb ta, et tema elustandard on kaugel sellest, kuidas ta tegelikult elada tahaks. Ta elab vanematest eraldi ja sõltuvalt majanduslikust olukorrast on ta kas üürinud ise korterit, jaganud seda sõpradega või elanud sõprade juures. Asjaolu, et Daniil peab end ise ülal pidama, on takistanud tal haridusteed jätkamast.

Vaadates seda, kuidas noored töötuse või muude ebakindlate tööturusihtuatsioonide puhul toime tulevad, on suur grupp intervjuueeritavaid, eriti nooremaid, kes toetuvad peamiselt ainult perekonnale. Üpris levinud on ka kombineerida perekonna tuge erinevate mikrotasandi toimetulekustrateegiatega, nagu näiteks sissetuleku jagamine kuu lõikes ja/või mitteametlik töö. Nende intervjuueeritavate jaoks on pere tugi pigem tagavaravariant suuremate raskuste puhuks. Riigi poolt võimaldatud toimetulekustrateegiate kasutamine ei ole intervjuueeritavate jaoks arvestatava tähtsusega (kuigi paljud saavad töötutoetust, ei ole see toimetulekuks piisav, mistõttu ei pea noored seda millekski, millele toetuda). Ilma pere toeta või selle saamise võimaluseta toimetulemine on väga vähe levinud. Mõni intervjuueeritav saab hakkama mitteametlikult töötades või riigilt toetusi saades ning oma kulusid kontrolli all hoides. Need intervjuueeritavad on enamasti vanemad ja elavad perekonnast eraldi.

HEAOLU JA TERVIS

Heaolu tähendus

Heaolu seostub noortele inimsuhete, piisava sissetuleku, oma kodu, töö ja vaba ajaga. Samuti toodi välja soov olla teistele vajalik.

Paljude intervjueeritavate jaoks tagavad heaolutunde **inimsuhted**, kuid sageli lisatakse sellele, et on vaja ka **piisavat sissetulekut**. Enamikul juhtudel rõhutatakse häid suhteid perekonnaga kui kõige tähtsamat heaolutunde eeltingimust. Mõni noorem intervjueeritav rõhutab sõprade tähtsust. Teised lisavad, et peale heade peresuhete ja piisava sissetuleku on õnneks vajalik ka kena kodu.

Mitu intervjueeritavat ütleb, et **töö olemasolu** on heaolutunde eeltingimus. Enamik neist peab silmas stabiilset töökohta. Võib oletada, et üks sellise töö omamise plusse oleks ka piisav sissetulek. Samas on intervjueeritavate jaoks kõige tähtsam siiski stabiilsus. Enamik noortest, kes seda mainivad, on madala haridustasemega (põhiharidus või vähem), mis muudab nad tööturul väga haavatavaks. Seega, stabiilse hästitasustatud töökohta leidmine on nende jaoks suur õnnestumine.

Mõni intervjueeritav rõhutab, et heaolu tagab töö, mis pakub eneseteostust. Neile on oluline, et töö oleks huvitav. Kõik, kes sellest kõnelevad, on kas kõrgharidusega või napilt enne lõpetamist ülikoolist välja kukkunud, mis viitab, et see soov on spetsiifiline kõrgemalt haritutele.

Heaolu ühe alternatiivse tähendusena toovad paar noort välja, et tahavad tunda, et **neid on kellelegi vaja**. See seostub nii heade suhete kui ka töö omamisega.

Põhi- ja keskkharidusega noored ütlesid ka, et **raha** on see, mis neile hea enesetunde tagab. Sageli lisasid need noored veel, et peaks olema **vaba aega**, et tegeleda sellega, mis meeldib.

Heaolu tähenduse seos ebakindla tööturupositsiooniga

Nagu eelnevalt kirjutas, tagab noorte arvates heaolu stabiilse töö või ka rahuldustpakkuva töö olemasolu. Kui noored on töötud või nende töökoht ebakindel, kaasneb neil sellega hulk probleeme. Välja on toodud rahapuudus ja psühholoogilised probleemid. Viimati nimetatud võivad kaasa tuua depressiooni, mis omakorda raskendab nii töö otsimist kui ka töötamist.

Noorte heaolu vähendavad oluliselt väiksest sissetulekust tingitud **rahalist probleeme**. Nagu eelnevas osas kirjeldatud, vähendavad intervjueeritavad oma kulutusi ning mõnel puhul mõjutab see ka nende heaolu ja tervist.

Ebakindel positsioon tööturul toob kaasa **psühholoogilisi probleeme**. Intervjueeritavad kirjeldavad viise, kuidas töötus mõjutab nende tuju ja enesehinnangut. Mõni noor tunneb kodus olles igavust ja igatseb, et saaks oma ajaga midagi rohkemat ette võtta. See tundub olevat iseloomulik eriti noortele madala haridustasemega emadele, kes on olnud vanemapuhkusel (mõnel puhul mitme lapsega järjest). Üks intervjueeritav toob välja, et töötus on mõjunud

halvasti tema enesekindlusele. Tänu varasematele positiivsetele kogemustele oli ta kindel, et tema oskused on tööturul hinnatud ja tal endal on võimalik eri tööandjate vahel valida. Nüüd, kus pärast koondamist on tema töötus kestnud 6 kuud, ütleb ta, et on aru saanud, et lõppude lõpuks pole tema ikkagi see, kes midagi valida saaks.

Mõni intervjuueeritav mainib töötusega seotud ebakindluse mõju oma heaolule. See võib olla üldisel tasemel: noor ei tea, kuhu ta kaugemas tulevikus suundub. Samas on palju ebakindlust seotud ka tööotsimise protsessi endaga: töösoovija saadab CV-sid ja muid soovitud dokumente ning peab siis ootama jääma. Mitu intervjuueeritavat räägivad, kuid võrd neid häirib tööandjate praktika negatiivseid vastuseid mitte välja saata. Nii jäetakse kandidaadid pikaks ajaks juurdlema selle üle, kas tööandja nendega veel ühendust võtab või mitte. Toivo, kes on pool aastat eri töökohtadele kandideerinud, väljendab oma ootusi tööandjatele:

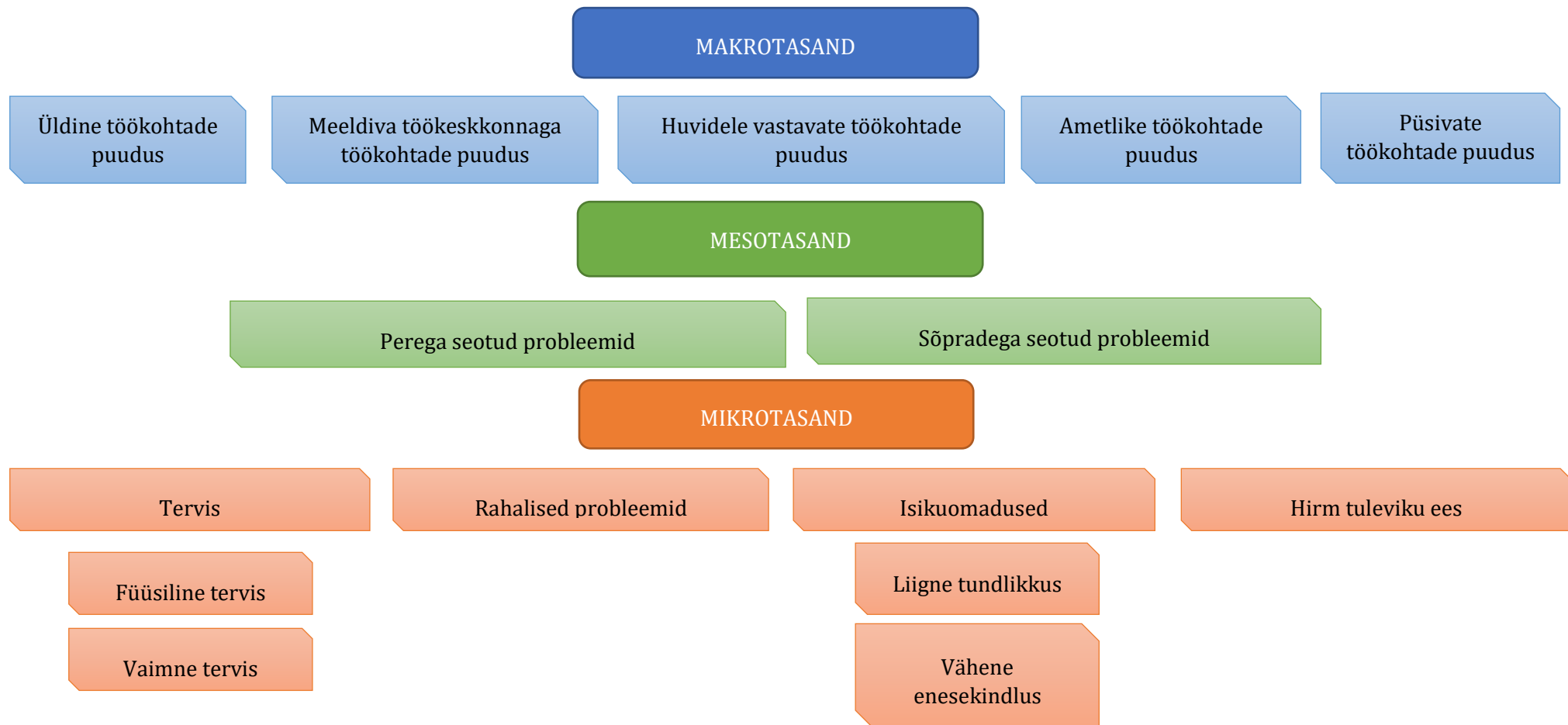
*„Noh... Ei on ka vastus, et jumala eest, et see ei... see ei võta..., see ei tee mulle haiget ja see ei... ei... tõmba mitte mingitki pidi, ütleme, mu enesekindlust alla, aga see just sihuke nagu tühi ja loll ootamine, et see on nagu kõige... Või noh, tühi ja loll lootmine, mitte ootamine.“
(Toivo, 28, M, KeH, MAT)*

Mõnel juhul on töötusega seotud ebakindlus viinud lootusetuse või **depressioonini** ning noor on heitunud, ei loodagi enam tööd leida. Seda on pigem juhtunud intervjuueeritavatega, kelle töötus on olnud pikaajaline, mõnel juhul kestnud juba aastaid. Depressioon on avaldanud mõju ka katsetele tööd otsida. Neil noortel on raske oma tulevikku kujutleda, selle asemel püütakse hakkama saada üks päev korraga.

Riskifaktorid noorte heaolule

Noorte heaolu ohustavaid riskifaktoreid saab vaadelda kolmel tasandil: mikro-, meso- ja makrotasandil. Mikrotasandil joonistuvad riskifaktoritena välja terviseprobleemid, isikuomadused, hirm tuleviku ees ja rahalised probleemid. Perega ja sõpradega seotud probleemid on mesotasandi riskifaktoriteks. Makrotasandi riskifaktorid on töökohtade puudus ning selle eri avaldumisvormid (nt üldine tööpuudus, püsivate töökohtade puudus, tööotsija huvidele vastavate töökohtade puudus jne).

Joonis 3. Heaolu ohustavad riskifaktorid

M I K R O T A S A N D I R I S K I F A K T O R I D

Hoolimata sellest, et EXCEPT-projekti raames intervjueriti just noori, kannatavad paljud intervjueritavad erinevate **tervisega seotud probleemide** käes, mis mõjutavad nende heaolu ja mitmel juhul ka nende võimalusi tööturul. Mõnel juhul on terviseprobleemid otseselt tingitud tervist kahjustavatest töötingimustest või raske füüsilise töö tegemisest, kuigi kohati on raske eristada põhjust ja tagajärge.

Intervjueritavatel on probleeme füüsilise tervisega, mis mõjutavad nende heaolu. Need terviseprobleemid on tingitud ka töökohast loobumise või piiravad edaspidi võimalike töökohtade valikut. Esineb nii lühi- kui ka pikaajalisi tervisest tingitud piiranguid. Näiteks on intervjueritavaid, kes on sattunud mõnda õnnetusse või saanud muul moel vigastada. Kuna nende toonane töö nõudis liikumist või jõudu, siis loobusid intervjueritavad tööst, et õnnetuse tagajärgedest taastuda. Samas tulevikus saavad nad soovi korral sarnasele tööle naasta. Teisalt on intervjueritavaid, kelle piirangud on tingitud allergiatest, migreenist, liigeseprobleemidest või kehvast silmanägemisest. Nad on pidanud minevikus nende probleemide tõttu töökohtadest loobuma ja tervise tõttu on nende võimalused ka edaspidi tööturul piiratud.

Vaimse tervise probleemid on pea sama tavalised kui probleemid füüsilise tervisega. Samas, kui füüsilise tervise probleemid on sarnaselt levinud kõigi haridustasemega intervjueritavate lõikes, siis vaimse tervise probleemid kimbutavad sagedamini madala haridusega noori (on võimalik, et samad probleemid on neid takistanud juba hariduse omandamisel). Mitmel intervjueritaval on diagnoositud depressioon. Jällegi on raske öelda, kas selle on põhjustanud töötus või on intervjueritavad just depressiooni tõttu tööelust eemaldunud. Depressiooni all kannatajate elusituatsioon on ka muudes valdkondades keeruline: neil on probleeme peresuhetes, teisi terviseprobleeme jne.

Mõni noormees kirjeldab probleeme ärevusega. Üks neist ei suuda pikemat aega millelegi keskenduda, teised mainivad, et nad tunnevad ärevust, kui peavad kuskile kokkulepitud kellaajaks jõudma või ametlikke asju ajama. On kerge näha, kuidas sellised probleemid võivad piirata nende võimalusi töö leidmisel või töökoha hoidmisel. Nad kõik on oma probleemidega pöördunud ka psühhiaatri poole, aga ei ole murele veel leevendust leidnud.

Mõni intervjueritav tunnistab, et tal on praegu või minevikus olnud probleeme liigse alkoholarvitamisega ja see on heaolu mõjutanud. Artur, kes hiljuti vabanes vanglast ja töötab praegu mitteametlikult, ütleb, et tal on joomise tõttu probleeme. Samas on ohumärk, et sellest hoolimata peab ta alkoholi ka oluliseks toimetulekumehhanismiks.

Mõni intervjueritav ütleb, et on iseloomujooni, mis mõjutavad negatiivselt heaolu. Need **iseloomujooned** mõjutavad kogemusi tööl, aga ka võimalusi töö leidmiseks või töökohal püsimiseks. On intervjueritavaid, kes ütlevad, et neil on puudu enesekindlusest ja nad muretsevad väga palju selle pärast, mida teised inimesed neist arvavad. Enesekindluse puudumise tõttu kardavad nad erinevaid olukordi, nt tööle kandideerimist, ja väldivad neid situatsioone, kui võimalik. See omakorda mõjutab nende võimalusi tööd leida või abi saada.

Mõni intervjueritav ütleb, et on väga tundlik ega suuda pingelolukorras toime tulla. Mõnel puhul võib väita, et sellised kogemused on tingitud pigem tõsistest probleemidest kollektiivis ja töökeskkonnas, mitte intervjueritava isikuomadustest. Samas, intervjueritavad näevad

raskuste põhjusena oma liigset tundlikkust. Mail tekkis kogetud stressile füüsiline reaktsioon ja ta tuli töölt ära vaid 3 nädala pärast seal alustamist.

„Lõpuks kui ma sain tööle, siis oli see, et see töökaaslane, kes mul oli, see suutis mu närvid nii ära süüa, et ainuüksi mõttest, et mul järgmine päev on sama töökaaslane. Mul oli kaks nagu, ma olin nagu õpetaja abi või see. Üks päev oli siis see kasvataja, teine päev oli teise rühma kasvataja hoopis. Ja mõte, et järgmine päev on see õpetaja – rindkere läks punne täis. Ja siis ma mõtlesin ei, mu närvid on rohkem väärt, et tuleb uus töö otsida.“ (Mai, 29, N, MH, T (lapsehoolduspuhkusel))

Paari intervjuueeritava jaoks on **mure tuleviku pärast** peamine heaolu kahandav faktor. Nad kirjeldavad seda kui paigalseisutunnet või teadmatust, kuhu oma elus suunduda. Ott ütleb, et kõik, mida tal hea enesetunde jaoks vaja oleks, on saada aru, mida ta oma eluga teha tahab.

„Mis selle (kindlustunde tuleviku suhtes) annaks vä? Annakski see, kui ma..., kui ma lõpuks ometi saaks teada ise ka, et mis ma teha tahan elus. Saaks nagu mingi sihi paika. Sest praegu ma koguaeg käin ringi ja ei oska nagu selgelt... Nagu otseselt ma ei... Otseselt ma veel ei tea, mis ma nagu..., mis ma nagu üldse teha tahan.“ (Ott, 29, M, KõH, T)

Mõni intervjuueeritav ütleb, et peamiselt mõjutab nende heaolu **rahanappus**. Nad tunnevad end halvasti, sest ei saa endale poes lubada seda, mida tahaks, peavad kokku hoidma toidu pealt ega saa mitmekülselt toituda või ei saa käia neil üritustel, kus sooviksid. Reena, kes hetkel on töötu, kirjeldab tundeid, mis teda poes valdavad:

„Et ikka tekib masendus küll, kui lähed poodi. Et... vaatad, aga tead, et tegelikult ju endale lubada ei tohi. Aga mis sa teed, ikka tahad ju.“ (Reena, 27, N, KõH, T)

Üks intervjuueeritav ütleb, et tunneb end halvasti, kuna tal on võlad. Tegelikult on võlgu veel mitmel intervjuueeritaval, enamusel palju suuremad kui eelmainitud intervjuueeritaval. Samas eristab teda teistest heal järjel vanematekodu. Tundub, et oma tausta tõttu näeb ta oma praegust olukorda läbikukkumise märgina.

M E S O T A S A N D I R I S K I F A K T O R I D

Perekonnaga seotud probleemid on üks mesotasandi riskifaktoreid. Mitu intervjuueeritavat on kogenud kodus pingeid kas vanemate või elukaaslasega. Selliseid probleeme mainivad sagedamini madala haridusega intervjuueeritavad (jällegi võib olla, et probleemid perekonnas takistasid neil juba õppimist ja hariduse omandamist).

Pingeid elukaaslasega mainivad vaid mitteametlikult töötavad mehed. Selline töö ei taga neile piisavas suuruses stabiilset sissetulekut. Nad kirjeldavad, kuidas püsiva ja tasuva töö puudumine tekitab kodus pingeid ja paneb neid end halvasti tundma, sest nad sooviksid perele stabiilsust ja paremat elustandardit pakkuda.

Pingeid vanematekodus mainitakse heaolu mõjutava tegurina sagedamini. Sel juhul pole võimalik tuvastada mingit mustrit seda probleemi mainivate intervjuueeritavat töösituatsioonis: pinged on keeruliste peresuhete tulemiks. Peresisesid pingeid süvendab veelgi alkoholism

perekonnas. Kaks intervjuueeritavat elavad hetkel kodus, kus isal on alkoholiprobleem, ja see mõjutab väga palju nende elukvaliteeti. Nad mõlemad tahaksid esimesel võimalusel välja kolida, aga töötus teeb selle võimatuks. Näiteks Lotta, kelle kasuisa on joodik, on dilemma ees: ühelt poolt tahaks ta võimalikult ruttu välja kolida, teisalt tunneb, et ei saa oma ema üksinda sellesse olukorda jätta ja kardab, et kodust saaks siis kohalike joodikute kogunemiskoht.

Mitu intervjuueeritavat mainivad, et nende heaolu mõjutab nende kodu füüsiline olukord: see on kas liiga väike nende pere jaoks või vajab remonti. Näiteks Mai elab koos oma kahe pojaga (8-aastane ja 8-kuune) ühetoalises 16 ruutmeetri suuruses korteris. Ta on õnnelik, et see korter on tema oma ja keegi ei saa käskida tal lahkuda, aga ühtlasi leiab, et suurem kodu teeks ta enesetunde palju paremaks.

„Ütleme nii, et mul on kõndimiseks natukene ainult ruumi. Kui lapsed põrandal käivad, siis on, või mängivad, siis on teada, et ma pean minema sealt mööda niimoodi, et ma pähe ei astu kellelegi.“ (Mai, 29, N, MH, T (lapsehoolduspuhkusel))

Teise riskifaktorina saab mesotasandil välja tuua **sõpradega seotud** probleemid. Paar intervjuueeritavat mainivad, et tunnevad puudust sõpradega suhtlemisest, mis võib kaasneda töötusega või lastega koju jäämisega. Lotta, kes on kaua töötanud ja praegu hoolitseb oma kasuvenna 3 koolieelikust lapse eest, näeb, et ta on muutunud, ja ootab, et saaks jälle tööle minna ja rohkem inimestega suhelda.

M A K R O T A S A N D I R I S K I F A K T O R I D

Makrotasandi riskifaktorid on seotud (sobivate) **töökohtade puudusega**. Töötus mõjub paljude intervjuueeritavate heaolule halvasti või on nad seda mõju kogenud minevikus. Intervjuueeritavad kirjeldavad negatiivseid emotsioone, mis töötuse olemisega seostuvad ning mis muutuvad seda tugevamaks, mida kauem töötus kestab. Näiteks Aleksandr, kes töötab mitteametlikult, kirjeldab oma töötuse perioodi kui aega, mil ta ei tundnud end inimesena. Tema jaoks on töö võimalus inimesena areneda ja mittetöötamine tähendab taandarengut.

„Minu jaoks on töö siiski tee edasi, sest et kui ei tööta ja jääd seisma, nagu minul oli pool aastat, kui ma võisin mitte töötada. Ma tundsin, et ma hakkasin lihtsalt maha käima. See on väga ebameeldiv tunne. See tähendab, et minu jaoks on töö – see on mitte seista paigal. Degradatsioon on selline asi, kui tunned end lihtsalt... no jumala eest mitte inimesena. Aga hakkad tööle ja kohe nagu muutuksid inimeseks. Füüsiline töö – see on väga tähtis.“ (Aleksandr, 27, M, KeH, MAT)

Töökohtadele kandideerimine, eriti siis, kui ei saa positiivset (või üldse mingit) tagasisidet, mõjutab samuti intervjuueeritavate heaolu. Mitu neist mainib pidevat tagasiside ootamist, mis sageli jääbki tulemata, kui kõige stressirohkemat osa töötuse olemises. Intervjuueeritavad eelistaksid saada selget vastust oma kandideerimissoovile, isegi kui see on eitav.

Lootusetuse tunne on samuti üks töötuse mõjusid. Näiteks Annika, kes on nüüd mõni kuu aktiivselt tööd otsinud, aga ka varem tööturul raskustes olnud, ütleb, et ta on lootuse kaotanud ja kandideerimisest loobunud.

Pooled intervjuueeritavatest on kogenud **tervisele kahjulikku või stressirohket töökeskkonda**, mis on negatiivselt mõjunud nende vaimsele või füüsilisele tervisele või heaolule. Asjaolu, et sellised kogemused on nii laialt levinud, peegeldab võimalusi, mis noortel (eriti madala haridustasemega noortel) Eesti tööturul on. Paljud mehed on töötanud ehitusel või ladudes, mis on tekitanud probleeme seljaga, aga ka muid tervisemuresid, nt song. Mõeldes nende noorte tulevikuperspektiivile, on murettekitav, et sellised probleemid on nii laialt levinud juba karjääri alguses. Tervisele kahjulikku töökeskkonda on kogetud ka muudes valdkondades töötades. Näiteks töötamine külmaades tingimustes, poe külmaletis või autopesulas on tekitanud külmetushaigusi ja nende tüsistusi. Tööstuses töötanud noored on mitmel puhul sattunud tööõnnetustesse. Näiteks Karina, kes elab maal, töötas puiduga tegelevas firmas. Tema sõrm jäi liini vahele kinni, aga kuna palju nähtavat kahju ei olnud, andis tööandja Karinale plaastri ja käskis tööpostile naasta. Hiljem selgus, et vigastus oli siiski tõsine ja vajas pikka taastumisperioodi. Selle kogemuse tõttu lahkus Karina töölt ja on seni töötütu.

Stressirohke töökeskkond on mõjutanud intervjuueeritavate vaimset tervist. Intervjuueeritavad on kogenud töökaaslaste või ülemuste negatiivset suhtumist neisse, mis on pannud nende enesekindluse vankuma ja vähendanud töömotivatsiooni. Võib spekuloida, et mõnel puhul võivad oma osa mängida ka intervjuueeritava isikuomadused, näiteks võimetusest taluda (õigustatud) kriitikat. Sellest hoolimata saab siiski öelda, et kolleegide tagasiside on nende heaolu negatiivselt mõjutanud. Intervjuueeritavad on selles olukorras olles sageli otsustanud töölt ära tulla.

Mõni intervjuueeritav on kannatanud stressi käes **mitteametliku või projektipõhise töö** tõttu. Nende probleemid on küllaltki sarnased: ei ole selget sihti ja igapäevaselt tuleb rabada, et tagada sissetulek selleks ajaks tulevikus, kui tööd parajasti saada ei ole. Vahel on väga palju teha ja teinekord ei ole mitte midagi. Anna kirjeldab oma töökogemust vabakutselisena kui väga stressirohket, sest oli perioode, kus oli nii palju tööd, et ei jõudnud ära teha, ja samas ka selliseid aegu, kus tööd polnud üldse ja ei teadnud, millal järgmine projekt tuleb.

„Kas oli korraga hästi-hästi-hästi palju ja siis hakkas juba tervisele või siis ei olnud mitte midagi ja siis, noh... Koguaeg on nii, et nädala pärast, äkki järgmine nädal, äkki siis... Ja siis ükskord mul oli isegi lausa neli... neljakuune paus ja see on tegelikult tohutult suur, kui sa ei oska sellega arvestada. Kui terve see aeg sulle öeldakse, et „Järgmisel nädalal! Ja siis sa ei tea ka nagu, mida teha, et kas otsida muu töö, kas... ((naerdes)) Et kas põgeneda või jääda nii-öelda.“ (Anna, 29, N, KÕH, T)

Kõrgharidusega noortele iseloomulik riskifaktor on **huvidele vastavate töökohtade puudus**. Neid ei rahulda töö, mis ei võimalda eneseteostust ega vasta omandatud haridusele. Annika, kes on omandanud kõrghariduse kunsti valdkonnas ja oma erialal ka tunnustust leidnud, on kogenud tööturul palju raskusi. Mõnda aega töötas ta kohvikus ettekandjana ja pidi teenindama teisi kunstinimesi, kelle hulka pidas ennastki kuuluvaks. See mõjutas tugevalt tema heaolu ja ta loobus tööst ning on nüüd töötütu.

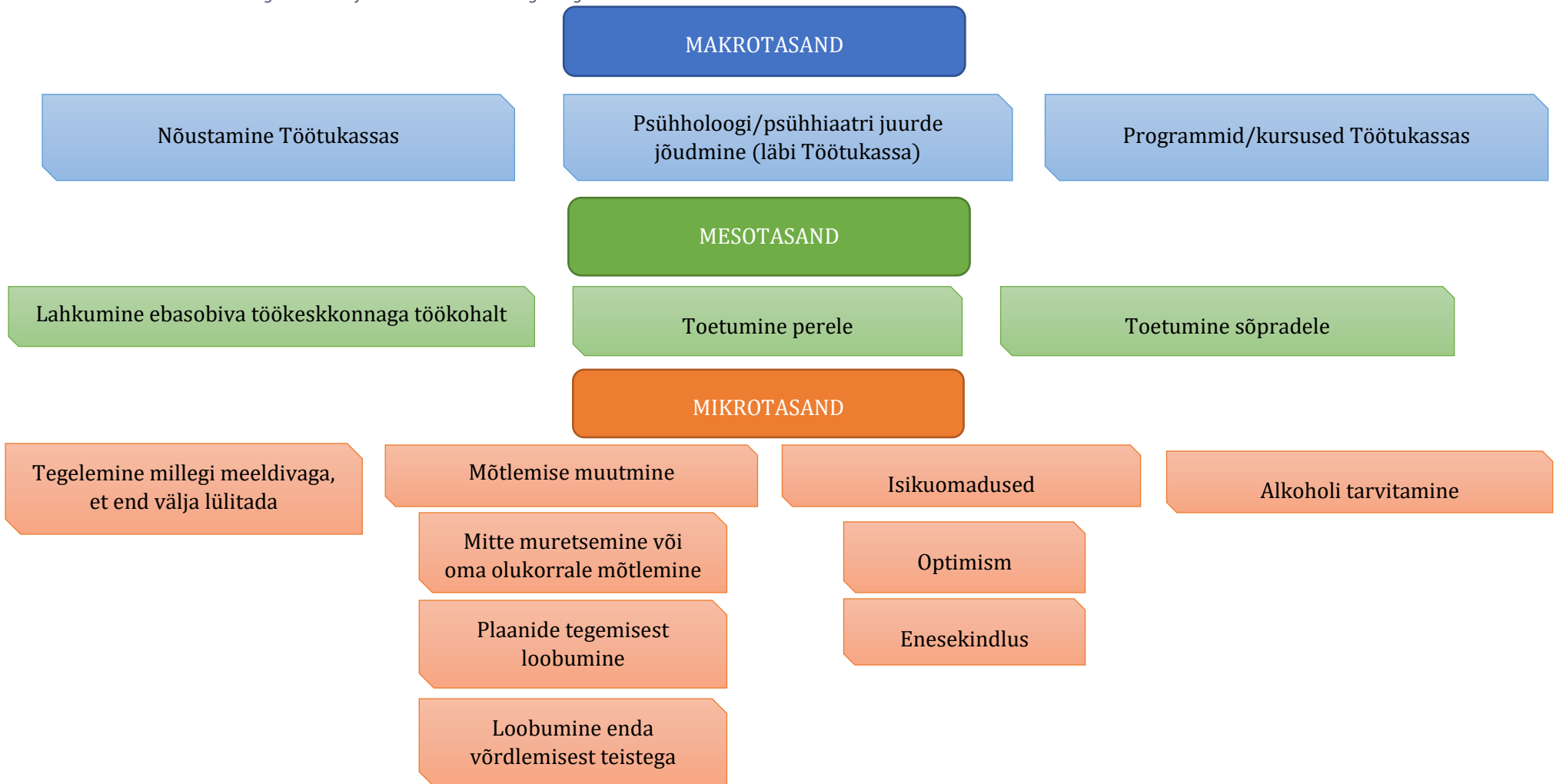
„Mitmed inimesed, kellega ma tegelikult tahan kuuluda hoopis samale poole letti, ma tahan teha (***) (maalikunstnikuga) samal pool letti nalja, ma tahan rääkida inimeste näitustest, mida ma just olen näinud ja võib-olla on nemad minu töid näinud, ma tahan sellega nendest rääkida lauas, aga kuna mul on seljas tööpluus ja mul on ees põll, ma tundsin sellist, et ma ei suuda enam.“ (Annika, 28, F, HE, U)

Varem arhitektuuribüroos töötanud Anna tundis, et seal tehtav töö jäi liiga kaugemale tema tõelisest kutsumusest, milleks on kunst ja joonistamine. Nüüd on ta lõpetanud kõik oma projektid selles valdkonnas ja kaalub pööret karjääris.

Toimetulekustrateegiad

Toimetulekustrateegiate puhul saab samuti eristada eri tasandeid. Mikrotasandi toimetulekustrateegiatena on intervjueeritavad kirjeldanud oma mõtlemise muutmist, meeldivate tegevuste otsimist, alkoholi tarvitamist ning toonud välja mõned isikuomadused, mis toetavad toimetulekut. Mesotasandi toimetulekustrateegiateks on perele või sõpradele toetumine ning ka probleemsete töösuhete katkestamine. Makrotasandi toimetulekustrateegiad seostuvad kõik Töötukassast saadava toega: räägitakse sealsest nõustamisest, programmide ja kursustest ning psühhiaatri või psühhiaatri juurde suunamisest.

Joonis 4. Toimetulekustrateegiad heaolu ja tervist ohustavate teguritega

Paljud intervjueeritavad on **teinud muutusi oma mõtlemises**, et elus valitseva ebakindlusega paremini toime tulla. Mitu intervjueeritavat ütleb, et muretseda pole mõtet ja seega nad seda ka ei tee ning on olukorraga leppinud nii, nagu see on. Kõige sagedamini mainivad seda strateegiat intervjueeritavad, kes töötavad kas ametlikult või mitteametlikult.

Umbes sama suur osa intervjueeritavatest tunnistab, et nad on loobunud plaanide tegemisest ja elavad üks päev korraga. Mõni lisab, et tulevikku pole võimalik ette näha ja võib juhtuda ükskõik mis, seega pole plaanide tegemisel mõtet. Teised ütlevad, et minevikus kogetud ebaõnn on neile õpetanud, et plaanide tegemine on mõttetu. Nüüd on nad ettevaatlikumad, plaanivad vähem ja on seetõttu ka vähem stressis. Paar intervjueeritavat proovivad mitte mõelda mineviku või oma praeguse olukorra peale, sest muidu paneks see neid muretsema ja end halvasti tundma. Seda strateegiat mainivad vaid madala haridustasemega noored.

Mõni intervjueeritav ütleb, et on hakanud vältima oma olukorra võrdlemist sõpradega ja see on vähendanud nende stressitaset ja tõstnud heaolutunnet, hoolimata sellest, et nende olukord tööturul ei ole vahepeal muutnud. Siim, kes on olnud töötu alates keskkooli lõpetamisest mõne aasta eest, kirjeldab oma toimetulekustrateegiat nii:

„Ma ei tee enam sihukest asja (võrdle ennast sõpradega). Sellepärast, et see on tegelikult vale asi. Ei tohi võrrelda teiste inimestega. Sa hakkadki siis mõtlema, et ah, tal on nüüd nii hästi ja mul ei ole nii hästi ja... Aga tegelt on sul väga hästi. Võrreldes teiste inimestega. On ka selliseid, kellel ei ole üldse hästi.“ (Siim, 24, M, ME, U)

Mõne intervjueeritava heaolu kaitsevad nende **hoiakud või iseloomujooned**. Paljude intervjueeritavate kohta võib öelda, et nad on optimistlikud. Optimism on rohkem levinud naiste seas ja vähem mainivad seda madalama haridustasemega intervjueeritavad (võib-olla on nende olukord ka tegelikkuses keerukam). Mõni intervjueeritav tundub väga enesekindel ja kindel oma suutlikkuses keerulises situatsioonis toime tulla. Kahe lapse ema Jekaterina, kes plaanib peagi oma äri alustada, näitab seda oma vastusega küsimusele religioossete vaadete kohta.

I: „Nii, usute te millessegi?“

R: „Endasse ((naerab)).“ (Jekaterina, 28, N, KeH, T (lapsehoolduspuhkusel))

Mõni intervjueeritav kirjeldab, kuidas ta **otsib mingeid muid tegevusi**, mis viiksid mõtted mujale, kui mure oma olukorra pärast liiga suureks läheb. Mõni teeb seda selleks, et lihtsalt aega meeldivalt mööda saata, teised seavad eesmärgiks eneseharimise. Näiteks mängivad intervjueeritavad arvutimänge, vaatavad seriaale, loevad, lähevad vanavanematele appi või lihtsalt sõidavad autoga ringi.

Heaolu riskifaktorina mainiti ka **alkoholi**, aga üks intervjueeritav nimetab seda ka toimetulekustrateegiaks. On küsitav, kas see aitab tal ka pikemas plaanis raskustega toime tulla või pakub vaid hetkelist lohutust.

MESOTASANDI TOIMETULEKUSTRAATEGIAD

Mesotasandi toimetulekustrateegiategiade hulka kuuluvad perelt ja sõpradelt toetuse saamine ning tööga seotud probleemide korral töökohast loobumine.

Paljud intervjuueeritavad mainivad, et **perekonna tugi** on see, mis aitab neil eluraskustega paremini toime tulla. Olenevalt intervjuueeritava elusituatsioonist võib pere tähendada talle päritoluperekonda (vanemad ja õed-vennad) või elukaaslast (ja lapsi). Pere tuge mainivad sagedamini kõrgharidusega intervjuueeritavad. See võib olla tingitud asjaolust, et pere tugi oli piisav juba haridustee läbimise ajal ning võimaldas neil nii kaugele jõuda. Näiteks Anna, kes on töötü ja otsustas suveks vanematekoju tagasi kolida, kirjeldab, kuidas tal on alati olnud keegi, kellele hädas toetuda.

„Noh, ma olen oma perega koguaeg väga lähedane olnud, et, et... Ja õnneks, jah, just täpselt, et üksinda ei jää. Et sellist tunnet ei ole. Et see on tähtis elus ikkagi.“ (Anna, 29, N, KõH, T)

Viktoril seevastu polnud sooje suhteid oma vanematega, ta tundis, et teda ei märgata. Hiljuti kolis ta kokku oma tüdrukõbraga, kelle vanemad kohtlevad teda nagu oma last. Ta kirjeldab, kuidas tugi, mida tüdrukõbra vanemad talle pakuvad, on aidanud tal enesekindlamaks muutuda ja lootusrikkamalt tulevikku vaadata.

„Ma olen hakkand jälle endasse uskuma, et ma suudan saavutada miskit. Ja mulle on antud lihtsalt nii palju headust, et ma olen lihtsalt saavutanud selle, mis ma olen alati tahtnud.“ (Viktor, 18, M, MH, T)

Pere võib olla toeks, kuid see võib olla ka stressiallikas. Aleksander räägib, kuidas tal aitab praeguses olukorras rahulikult jääda see, et ta ei ole veel oma perekonda loonud.

Sõprade tuge mainitakse võrreldes vanemate toega harvemini, aga mõne intervjuueeritava jaoks on see ülioluline. Lisaks sellele, et sõpradega saab muresid jagada, rõhutab mõni intervjuueeritav, et sõprade edu on neile inspiratsiooniks ja julgustuseks. Näiteks Sigrid kirjeldab, kuidas tema sõbrad annavad talle indu tööotsingute jätkamiseks.

„Paratamatult kui oled töötü, siis tekivad need kahtlused ja negatiivsed emotsioonid ja noh selline ebakindlus, on hetki küll, kui ma ei ole nii positiivne ja tunnen ennast kõige halvemini, aga siis ongi lähed sõprade juurde, näed kui hästi neil läheb, siis mõtled, et „Ei, ma pean ka tegutsema, peab otsima, tegema, olema.“ Et nii palju, kui ise teed, nii palju ka saad. Et selline suhtumine.“ (Sigrid, 26, N, KeH, T)

Paljudel intervjuueeritavatel on kogemusi tervistkahjustava tööga või on töökeskkond olnud ebasõbralik töökaaslaste või juhi suhtumise või hoiakute tõttu. Sellistel puhkudel on toimetulekustrateegiaks väga sageli olnud **töölt äratulemine**, et siis kas tervist parandada või edaspidist emotsionaalset pinget vältida.

MAKROTASANDI TOIMETULEKUSTRAATEGIAD

Makrotasandi toimestrateegiad seostuvad kõik Töötukassaga: programmid, nõustamine Töötukassas või suunamine spetsialisti, nt **psühholoogi või psühhiaatri** juurde. Mitu intervjueeritavat mainivad psühholoogilise abi saamist ja kõik, kes seda on saanud, on saanud leevendust ka oma probleemidele. Sageli on neid suunatud konsultatsioonile Töötukassa konsultandi poolt ja nii on teenus töötule tasuta. Psühhiaatri poole pöördumine on mõnele intervjueeritavale andnud ligipääsu ravimitele ja nad on varem kasutanud või kasutavad ka praegu antidepressante. Ka ravimitest on intervjueeritavatele abi olnud.

Paljud intervjueeritavad leiavad, et regulaarsed **kohtumised Töötukassa konsultandiga** ei mõjutanud kuidagi nende heaolu. Intervjueeritavad mainivad, et nõustamine kestis väga lühikest aega, konsultant vahetus sageli või tundus, et ta lihtsalt pole kliendi muredest huvitatud. Samas oli ka näiteid, kus Töötukassas toimunud nõustamisel oli oluline positiivne mõju intervjueeritava heaolule. Neil juhtudel tundsid intervjueeritavad, et konsultant tundis siirast huvi nende olukorra vastu ja tegi olulisi pingutusi selle parandamiseks. Lotta, kes oli enne Töötukassas registreerumist väga mures selle pärast, mida sealsed töötajad temast arvavad, on pisarateni liigutatud lahkusest ja arusaamisest, mida ta on sealt saanud.

„Nõustaja on alati hästi rõõmus ja positiivne ja endal on ka kohe nägu rõõmus ja hea tunne kohe sees. Et ta on alati hästi positiivne, et rõõmuga lähed siit ära ja rõõmuga tuled alati tema juurde. Kogu aeg soovib alati head, et ta ei ole kuri ega midagi. Ta saab aru, et inimestel on raske, et kõike ei saa kohe. Et esimene kord läksin praktiliselt pisar silmis ära, mitte halva pärast, aga lihtsalt hea pärast, ma olin lihtsalt nii rõõmus, et tema sõnad ja (need) tegid nii rõõmsaks, et lihtsalt tuli pisar silma.“ (Lotta, 30, N, MH, T)

On üksikuid juhtumeid, kus **Töötukassa pakutud programmid või kursused** on intervjueeritavat oluliselt aidanud, näiteks pärast pikka töötaolekut kodust välja tulla, või andnud usku oma võimetesse.

Kokkuvõte

Peatükk arutles ebakindla tööturuolukorra mõju noorte tervisele ja heaolule Eestis. Kui vaadelda kogu valimit, siis kui levinud sellised mõjud tervisele ja heaolule on? Umbes kolmandik intervjueeritavatest tunnetab töötuse otsesest mõju oma heaolule, enamik neist räägib mõjust tujule ja vaimsele tervisele, mis ulatub igavusest ja ajutisest halvast meeleolust kuni lootusetuse ja depressioonini. Ülejäänud intervjueeritavad ei räägi seosest oma tööturuolukorra ja tervise ning heaolu vahel.

Pea kõik intervjueeritavad mainivad mõnd **riskifaktorit** tervisele ja heaolule. Arvestades intervjuu teemat ja sihtrühma, on ootuspärane, et kõige sagedamini mainitakse makrotasandi riskifaktoreid, millest levinuimad on töökohtade puudus ja meeldiva töökeskkonnaga töökohtade puudus. Heade töökohtade puuduse pärast muretsemine peegeldab noorte, eriti madala haridusega noorte olukorda Eesti tööturul: vakantseid töökohti on, aga sageli on need füüsiliselt rasked, monotoonsed ja/või madalalt tasustatud. Umbes pooled intervjueeritavatest mainisid mõnd mikrotasandi riskifaktorit, kõige sagedamini probleeme füüsilise või vaimse

tervisega. Mesotasandi riskifaktoreid mainib umbes kolmandik intervjueeritavatest. Kõige sagedamini on tegu probleemidega perekonnas.

Kui vaadata riskifaktorite kumuleerumist, siis meie valimis on väike, 7 inimesest koosnev grupp, kes mainivad võrreldes ülejäänutega märkimisväärselt rohkem riskifaktoreid oma tervisele ja heaolule. Selle grupi liikmed kannatavad mingi füüsilise või vaimse tervise probleemi all ja on suurtes majanduslikes raskustes. Enamik neist on madala haridustasemega, aga sellesse gruppi kuulub ka kaks kõrgharidusega naist, seega pole tegu üldise mustriga. Nende intervjueeritavate tööturuolukord on erinev: mõni on töötu, osa töötab mitteametlikult ja üks ametlikult. Elukoha või perekonnaseisu suhtes poel võimalik mingit mustrit välja tuua.

Lotta on 29-aastane töötu naine, kes elab linnast väljas vanematekodus ning hoolitseb kasuvenna kolme lapse eest, kellest noorim ei käi veel lasteaias. Lotta elu on ebastabiilne ja peresuhted pingelised: suured tülid on kasuvenna laste emaga, Lotta kasuisa on alkohoolik ja kuna tema ema peab kogu peret ülal pidama, ei tunne Lotta, et võiks teda oma probleemidega lisaks koormata. Samuti on Lottal võlad, mida ta väikeste summade kaupa oma puudetoetusest tagasi maksab. Keeruline elusituatsioon on viinud psühholoogiliste probleemideni ja Lotta ütleb, et ta on suurest suhtlejast muutnud koduseks ja sõpradega ühenduse kaotanud. Samuti on Lottal probleeme füüsilise tervisega, mistõttu on ta pidanud minevikus mõnest töökohast loobuma.

Teisalt, pooled intervjueeritavatest mainivad vaid üht riskifaktorit oma heaolule, mis kõige sagedamini on seotud sellega, et selliseid töökohti, nagu intervjueeritav sooviks, ei ole saadaval. On väga keeruline tuua välja ühtegi taustategurit, mis seda gruppi omavahel seoks.

Toivo on 28-aastane pealinna mees, kellel on seljataga üpris edukas karjäär. Poole aasta eest koondati ta ootamatult viimasest töökohast. Sellest ajast saati on Toivo uut tööd otsinud ja mõistnud, et kui ta varem arvas, et tema saab töökohtade vahel valida, siis tegelikult on olukord siiski vastupidine. Samas ei ole töötuseperiood tema heaolu muus osas oluliselt mõjutanud ja tema rahaline seis on isegi parem, kui see oli siis, kui ta veel tööl käis (sest ta saab korraga töötuskindlustushüvitist ja teenib mitteametlikult lisa). Sellest hoolimata soovib Toivo leida stabiilset tööd, et valmistuda pere loomiseks.

Kaks kolmandikku intervjueeritavatest kirjeldab mingi **toimetulekustrateegia** kasutamist, et oma heaolu edendada. Pooled mainivad vaid ühte strateegiat, mis kõige sagedamini on olnud ebasobivalt töökohalt lahkumine või mõni mikrotasandi strateegia, näiteks püüd olla optimistlik. Pere tugi või makrotasandi strateegiad, mis on olulised paljudele neile, kes korruga kasutavad mitut strateegiat, neile intervjueeritavatele olulised pole. See võib viidata, et seni on see grupp intervjueeritavaid suuresti ilma välise toeta hakkama saanud. Väiksem grupp intervjueeritavaid kasutab kaht toimetulekustrateegiat, mis on kõik kas mikro- (optimism, mittemuretsemine, enesekindlus) või mesotasandi strateegiad. Jällegi, makrotasandi toimetulekustrateegiaid see grupp ei kasuta. Võrreldes esimesena kirjeldatud grupiga toetuvad need intervjueeritavad aga oma perekonnale. Ülejäänud kasutavad 3–7 toimetulekustrateegiat kõigilt tasanditelt, et oma heaolu edendada. Eelolev gruppide kirjeldus viitab, et algatuseks proovivad Eesti noored ise hakkama saada, siis pöörduvad perekonna poole ja viimaks kasutavad makrotasandi strateegiaid. Asi võib olla selles, et noortel pole vastavate teenuste kohta piisavalt informatsiooni või ei usu nad nende toimimisse piisavalt, et neid strateegiaid kasutada.

Anna on 29-aastane naine, kes läks hiljuti lahku oma elukaaslasest. Sellega seoses hakkas ta otsima elus uut sihti, talle tundus, et töö, mida ta seni teinud oli, ei paku enam piisavalt, seega lõpetas ta käimasolevad projektid. Samuti oli üks korteri üürimine kallis ning Anna otsustas suveks naasta vanematekoju, et perekonna rüpes aeg maha võtta ja mõelda, mida edasi teha. Anna pöördus ka Töötukassasse, et saada karjäärinõustamist, korra on Anna käinud ka psühholoogi juures lootuses, et see aitaks tal oma mõtetes paremini selgusele jõuda.

Üldiselt on teatav kooskõla riskifaktorite ja toimetulekustrateegiatega: need, kes mainivad rohkem riskifaktoreid oma heaolule, kasutavad ka rohkem eri toimetulekustrateegiaid, et paremini toime tulla. Samas on ka erandeid. Näiteks intervjueritav, kes ütles, et vaid sobivate töövõimaluste puudus mõjutab tema heaolu, kasutab suurt paletti toimetulekustrateegiaid. Teisalt intervjueritav, kes mainib palju riskifaktoreid, ei räägi ühestki toimetulekustrateegiast. Võib olla, et esimesel juhul vähendab eri toimetulekustrateegiatega kasutamine võimalike riskifaktorite mõju ja teisel puhul teeb see, et ühtegi toimetulekustrateegiat käepärast pole, olukorra hullemaks.

Veel ühe muustrina eri toimetulekustrateegiatega kasutamises saab öelda, et need vähesed intervjueritavad, kes mitme toimetulekustrateegia hulgas kasutavad ka makrotasandi strateegiaid, on pigem vähemalt keskharidusega. See viitab võimalusele, et neil on võrreldes madalalt haritutega rohkem informatsiooni eri teenuste kohta ja nad oskavad paremini soovitud abi küsida. Vähem haritute jaoks on alternatiivne teekond meetmete juurde Töötukassa konsultandi intensiivne juhendamine. Intervjuudest selgus ka, et vähem haritud intervjueritavatele tundub Töötukassa süsteem liiga keeruline ja nad arvasid, et neile vajalikke teenuseid ei pakutagi.